

Daginstitutioner som instrument til at bryde social arv

- *hvad ved vi fra den nationale og internationale forskning
og hvad gør vi?*

Bente Jensen

Barbara Ann Barrett

Mogens Nygaard Christoffersen

Arbejdsrapport 8

Vidensopsamlingen om social arv 2003

Niels Ploug, Socialforskningsinstituttet, Herluf Trolles Gade 11 – 1052 København K
Tlf. 3348 0840 – Email: np@sfi.dk

“Forskningsprogrammet om social arv gennemføres af forskere fra Socialforskningsinstituttet, Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Danmarks Pædagogiske Universitet og Statens institut for Folkesundhed. Yderligere oplysninger om forskningsprogrammet kan fås på www.Forskningsprogrammet-social-arv.dk”

FORORD

Dette arbejdsrapport er blevet til i forbindelse med, at en embedsmandsgruppe af den danske regering er blevet opfordret til at opdatere den forskningsbaserede viden vedrørende betydningen af daginstitutioner og anden tidlig intervention i relation til at støtte børn af socialt udsatte grupper i deres udvikling. Kommissoriet drejer sig således om at samle den tilgængelige viden både fra international og national forskning på området og diskutere resultater i forhold til hinanden med henblik på at opstille forslag til anbefalinger for at bryde en social arv.

Den internationale forskning er længere fremme end den nationale forskning i retning af at kunne udpege modeller, der er effektive overfor socialt udsatte grupper. Det skyldes, at der internationalt i højere grad er tradition for at operere med randomiserede, kontrollerede forsøg (RCT), men det skyldes også en anden tradition i forbindelse med at udvikle modeller og samlede programmer for indsatser. I Danmark ligger der i decentraliseringen, at vi har overordnet mål- og rammestyring gennem Serviceloven (1997), som handler om, at dagtilbud skal være et generelt, men også et forebyggende, tilbud for børns af udsatte grupper, hvor detailplaner og implementering er lagt ud til kommunerne.

Sagt med andre ord, hvis vi ønsker viden om, hvad der faktisk foregår i danske institutioner, og hvis vi ønsker at forstå udbyttet af indsatser, må vi først og fremmest søge viden fra institutionernes virksomhedsplaner og derefter studere praksisfeltet og eventuelle indsatser, der sættes i værk, med henblik på at give særlig støtte til de mest udsatte børn. Men vi må også have lejlighed til at følge disse børn i længere tid, hvis vi ønsker at kunne dokumentere *om* eller *hvad* der 'virker'.

Vi har ikke i Danmark tradition for at udtage kontrolgrupper og sammenligne udbytte af interventioner på det sociale område. Men man kan sige, at skal udviklingen vendes, så vi arbejder på at udvikle modeller, der virker, skal denne problemstilling tages op til fornyet overvejelse.

Når vi i dette arbejdsrapport drager sammenligninger til den internationale forskning, skal det derfor understreges, at modeller der 'virker', må for det første ses i forhold til de betingelser, de virker under og for det andet ses i forhold til de metoder, der er anvendt for at dokumentere udbytte. En væsentlig del af opgaven her er, set på denne baggrund, at diskutere internationale modeller ind i en dansk samfundsmæssig kontekst.

Forfatterne
Marts 2003

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord.....	3
Resumé.....	7
Social arv	7
Daginstitutioners betydning og kvalitet	7
Selektionsproblematikker	8
Teoretiske antagelser	9
Interventionsforskningen – internationalt	9
Praksis i danske kommuner og daginstitutioner	10
Opsummering og anbefalinger.....	12
Indledning	14
Daginstitutioners rolle og kvalitet.....	16
Selektionsproblematikker	17
Teoretiske overvejelser	20
Udgangspunktet for interventionsundersøgelser.....	22
Forskellige typer undersøgelser	23
De udenlandske interventionsundersøgelser.....	25
'Abecedarian' undersøgelsen.....	25
'Perry Preschool' undersøgelsen	27
Øvrige undersøgelser	29
Resultater på baggrund af	
gennemgang af udenlandsk interventionsforskning.....	30
Indsatser i danske kommuner og daginstitutioner	31
Praksis på kommunalt plan	31
Praksis på institutionsplan.....	33
Case 1.....	34
Case 2.....	37
Rammebetingelser set fra praksis	39
Kommunen, ressourcer, normeringer	39
Ophobninger – 'belastede institutioner'	40
Eksterne samarbejdspartnere, PPR og andre tværfaglige instanser	41
Uddannelse, efteruddannelse, pædagogers kompetence, kontinuitet i arbejdet	
42	
Diskussion	43
Anbefalinger	45
Referencer	47

Resumé

Social arv

Fænomenet 'negativ social arv' handler på det ydre plan om ringe, eller måske slet ingen, uddannelse og tilknytning til arbejdsmarkedet. Det, der ser ud til at gå 'i arv' på et sociologisk plan, er individets position og positionering i sociale sammenhænge. Forudsætninger for at kunne skabe sig en position i de sociale felter er den økonomiske kapital, men også kulturel og social kapital. Disse kapitalformer knytter sig, set ud fra den franske sociolog Pierre Bourdieu (1996), sammen og definerer socialt udsatte grupper som placeret i en marginaliseret position i forhold til andre samfundsgrupper. Den sociale arvs psykologiske karakter kan vise sig ved intellektuelle, emotionelle og sociale vanskeligheder gennem opvæksten. Mestringsforskningen giver anledning til at se efter muligheder gennem bevidst fokusering på styrkelse af den enkeltes udvikling, hvorved socialt protektive omgivelser fremmes og risikoen for marginalisering mindskes.

Samfundets institutioner og tidlig social indsats kan betragtes som steder at sætte ind for at afhjælpe social ulighed, som består i forskelle på adgang til livsmuligheder. Kan vi gennem en bevidst fokusering på tidlig indsats og dagtilbud være med til at bryde ind i 'mønstrene' og gøre en 'positiv forskel'? Spørgsmålene belyses i dette arbejdsrapport ud fra studier af den nationale og internationale forskning og fra resultater fra et igangværende dansk kvalitativt studie.

I afgrænsning af feltet anvendes en arbejdsmodel, som rummer såvel interventionsprogrammer? som udbytte, samt forudsætninger som antages at være i 'spil' og være afgørende for, om en given intervention giver udbytte eller ej. Vi fokuserer på 1) rammebetingelser, 2) praksisfeltet samt 3) interventionsprogrammer.

Daginstitutioners betydning og kvalitet

Daginstitutioner beskrives ofte som havende en kompensatorisk rolle i forhold til det, der foregår i udsatte familier. Ud fra en kompensatorisk tankegang skal institutionens rolle være at 'neutralisere' virkninger af den negative sociale arv. Omvendt er der en risiko for at systemet - trods alle gode hensigter bliver en slags medproducent af negativ social arv (Ekspertgruppen, 1999). Når vi skal vurdere mulighederne for, gennem daginstitutioner, at kunne bryde social arv, må vi anlægge nogle kvalitetskriterier som bygger på viden om børns udvikling set i forhold til den sociale kontekst. Hennesey et al. (1992) viser at god kvalitet i dagpasning, målt i forhold til, om det lykkes at give en vis kompensation i forhold til belastende forhold i hjemmet, kan karakteriseret ved følgende forhold:

- Er de voksne sensitive og lydhøre overfor børns forsøg på at kommunikere?
- Foregår der engagerede samtaler med det enkelte barn?
- Er der alderssvarende udviklingsmæssige udfordringer i dagpasningen?
- Har personalet gode arbejdsbetingelser, eller er der stor personaleudskiftning som følge af f.eks. dårlige normeringer?

Kvalitetsforskelle i daginstitutionerne, hvad angår tilknytnings- og omsorgsmønstre, kan både fungere som kompensatoriske og som medproducerende af problemstillingerne vedrørende social arv.

Selektionsproblematikker

Man mangler systematiske pålidelige undersøgelser, der følger udviklingen. Alligevel viser nyere forsøg på at estimere omfanget, at risikogruppen i dag omfatter ca. 15-20 pct. af børnegruppen. Bag disse procenter gemmer sig varierende sværhedsgrader (Jørgensen, 2002). Så selv om der ikke kan påvises direkte deterministisk overførsel af svage vilkår til børn, er der betydelig øget risiko for, at børn af udsatte familier selv vil få problemer.

En del af forklaringen skal findes i den kendsgerning, at selvom velstanden er øget for alle, er der stadig tale om social ulighed. Ikke bare økonomisk, men i høj grad også kulturelt, socialt og psykologisk. En anden del af forklaringen er, at de socialt marginaliserende mekanismer har tendens til at slå igennem på det enkelte individ med dybdegående negative konsekvenser. I en tid præget af hastige forandringer, kan problematikken øges, idet svækkelse af sociale netværk, som er af afgørende betydning for den enkelte, implicerer risiko for yderligere marginalisering af svage grupper. Det vil sige, den sociale udsathed ser ud til at blive reproduceret på grund af den tilbøjelighed, der er til at fastholde svage grupper i periferien af samfundet – og det er denne placering, den sociale position, der er tilbøjelig til at blive overført fra generation til generation.

Det forstemmende er, at på trods af sociale indsatser over de sidste 10 år, er det ikke lykkedes at ændre billedet betydeligt.

Det ser desuden ud til, at de mest udsatte socialgrupper tidligere havde tendens til mindre hyppigt at anvende daginstitutioner til deres børn. Dækningsgraden, det vil sige andelen af børn der har været indskrevet i danske daginstitutioner, har imidlertid været stærkt stigende. Antallet af børn, som benytter dagpasningsordninger, er steget markant fra 1990 til 2000. Den højere dækningsgrad indebærer, at børn med vanskeligheder og særlige behov som følge af social arv problematikken, kan identificeres tidligere i dag og en tidlig fokuseret indsats finde sted gennem dagpasningstilbud.

Statistikkerne viser, at jo højere forældrenes erhvervsmæssig status er, des større er tendensen til at pasningen foregår i institutioner. Selv om billedet har ændret sig en del gennem 1990'erne, ser vi således stadig en form for social slagside i rekrutteringen. Dette forhold kan på trods af stigninger i anvendelse af dagtilbud i sig selv være med til at producere sociale skel fra tidligste alder. Andre selektionsmekanismer kan være på færde. Man kunne fx. antage, at der er risiko for at 'usynlige' selektionsmekanismer opstår, hvis dagsinstitutionerne bliver et tilbud rettet indrettet på 'middelklassens' børn, dens koder og kapitalformer (Ellegaard, 2000).

Teoretiske antagelser

For at belyse daginstitutioners betydning, må to aspekter præciseres yderligere. For det første, hvilke indikatorer vil vi sigte imod, for at kunne vurdere positiv udvikling

hos barnet? I den sammenhæng fokuseres der på barnets intellektuelle, emotionelle og sociale ressourcer. For det andet, hvilke faktorer og forhold i institutionen forventes at være forudsætninger for, at børn af udsatte grupper kommer ind i en positiv udvikling samtidig med, at risikoen for tidlig selektion og marginalisering modarbejdes?

Mestringsforskningen giver, sammen med andre inddragede teoretiske tilgange, løfterige bud på hvor vigtigt det er at fokusere på at give støtte til barnets styrkesider og samtidig sigte imod en bevidst fokusering på de ressourcer, der ligger i miljøet. Relationer mellem voksne og børn kommer derved i fokus, men også relationer mellem udsatte børn og deres jævnaldrende, samt relationer mellem pædagoger og forældre. Alle er relationer, der må karakteriseres som beskyttende sociale faktorer (Rutter & Rutter, 1997). Eller det vi kalder socialt protektive mekanismer. Sammenfattende giver det teoretiske grundlag anledning til at opstille en model for positiv udvikling med det dobbelte sigte, der ligger i bevidst fokusering på 1) at styrke børns individuelle udvikling, emotionelt, intellektuelt og socialt samtidig med 2) en fokusering på at reducere risikofaktorer, som ligger potentielt i det omgivende sociale miljø og i de antagne selektionsmekanismer.

Interventionsforskningen – internationalt

Kendetegnende for de fleste internationale undersøgelser er, at der enten er tale om tværsnitsundersøgelser - dvs. at man én gang har undersøgt en bestemt problemstilling med udgangspunkt i en given gruppe - eller at der er tale om forløbsundersøgelser, hvor man over en kortere eller længere årrække tilbagevendende har undersøgt den samme gruppe af børn. Ved forløbsundersøgelser af børn, der strækker sig over et længere tidsrum, kan undersøgelserne lide under et skævt frafald, hvis f.eks. bestemte grupper af forældre trækker sig ud af forsøget undervejs.

Et hyppigt forekommende forskningsmetodologisk problem er, at tværsnitsundersøgelser og forløbsundersøgelser ikke opererer med såkaldte test- og kontrolgrupper, hvor én gruppe udsættes for et bestemt stimuli (f. eks. intensiv og støttende dagpasning uden for hjemmet), mens en anden, sammenlignelig gruppe, netop ikke modtager disse stimuli.

Undersøgelser, der både er forløbsundersøgelser og benytter sig af test- og kontrolgrupper er de såkaldte RCT-undersøgelser. RCT er en engelsk forkortelse for randomized controlled trials, der på dansk betyder randomiserede kontrollerede undersøgelser. Randomiserede undersøgelser er undersøgelser, hvor deltagerne er fordelt tilfældigt mellem testgruppe og kontrolgruppe. Ved at trække lod om, hvem der skal have en særlig indsats (testgruppen) og hvem, der "blot" skal have den sædvanlige indsats (kontrolgruppen), kan man sikre en minimering af andre faktorer, som kan øve indflydelse på den ene gruppe frem for den anden. Både test- og kontrolgruppe vil som udgangspunkt udgøre et repræsentativt udsnit, hvor kun små tilfældige variationer vil adskille de to grupper fra hinanden. Metoden betyder, at de to grupper som udgangspunkt vil ligne hinanden, også med hensyn til de uobserverbare forhold som forskerne ikke har noget kendskab til. Indtrufne forandringer kan derfor tilskrives den særlige indsats, der er tilkommet testgruppen.

Allerede under dagpasningsforløbet har man kunnet iagttage, at testgrupper blev styrket af et intensivt dagpasningsforløb. Forskellige former for spædbørns test har vist at børni testgrupper klarede sig bedre på en lang række punkter i forhold til kontrolgrupper.

Sammenfattende gik indsatsen ud på intensiv og tidlig indsats, gode normeringer, uddannet personale, støtte til en bred udvikling, særlig skolerelateret ressourceperson, langtidsforløb – 3 år ind i skolealderen samt forældreaktivisering. Interventionsundersøgelser rettet mod opnåelse af bedre skolefærdigheder er interessante på grund af en formodet sammenhæng mellem uddannelsesniveau og kriminalitet. I en kriminologisk gennemgang af studier med fokus på den tidlige udviklings rolle for ungdomskriminalitet, fremhæves en af de undersøgelser, der gennemgås senere i arbejdsrapporten, som et af de mest succesfulde med hensyn til forebyggelse af kriminalitet.

Selvom udgangspunktet for undersøgelserne har været, at børnene kom fra ringe socioøkonomiske vilkår, så har nogle af børnene været ringere stillet end andre. På samme måde har der ved registrering af udbyttet af interventionen også været forskelle mellem børnene. Forskerne sammenholdt børnenes udgangspunkt med børnenes udbytte af interventionen og konstaterede på baggrund heraf, at de børn, der havde de dårligste baggrundsbetingelser (f. eks. de dårligst uddannede mødre), havde den største gevinst ved intensiv indsats. Disse resultater indikerer, at de mest sårbare og udsatte børn måske også har de relativt største tab ved pasning hjemme eller ved pasning i en daginstitution af lav kvalitet.

En systematisk gennemgang af amerikanske RCT-undersøgelser viser samstemmende, at der ikke kan spores noget negativ udbytte af intervention bestående i kvalitetspasning af udsatte børn. Generelt kunne signifikante forbedringer af IQ og skolefærdigheder observeres. Ved de længerevarende interventionsundersøgelser kan der påvises udbytte med hensyn til færre teenagegraviditeter, bedre uddannelsesniveau, højere grad af beskæftigelse, højere grad af selvforsørgelse og mindre forekomst af kriminalitet blandt de deltagere, der havde gået i kvalitetsdaginstitutioner.

Praksis i danske kommuner og daginstitutioner

Der kan påvises store forskelle fra kommune til kommune på hvor systematisk, og med hvilke perspektiver, man arbejder med forebyggelse i dagtilbud. Det hænger sammen med forhold som kommunestørrelse, befolkningssammensætning og lokale traditioner. Det er en meget kompleks virkelighed, man forholder sig til når dagtilbud evalueres, i forhold til den sociale servicelov, og relateres til problemstillingen social arv. Hvordan udmøntes det overordnede i forhold til at spille en forebyggende og integrerende rolle og hvordan tænkes børn med særlige behov at blive støttet? Der er store forskelle på, hvor systematisk, og med hvilket perspektiv, man arbejder med dagtilbud i forhold til social arv problematikken. I de fleste kommuner har børn med særlige behov stor bevågenhed. I servicelovens formålsbestemmelse fremhæves det netop, at dagtilbud skal medvirke til at give støtte til de grupper af børn, som er truede, handicappede eller tosprogede. Det er især kategorien 'truede' børn som defineres i forhold til problemstillingen.

Sidstnævnte gruppe er i dag mere synlige i dagtilbud, idet der er indført pladsgaranti. Tidligere blev børn fra denne gruppe i højere grad passet hjemme hvis forældre var på forskellige overførselsindkomster. Men i dag har fripladser gjort det muligt for alle at tage imod dagtilbud. Det kan betyde, at truede børn er mere synlige og at deres problemer opdages tidligere, i forhold til før i tiden hvor en stor andel af denne gruppe først mødte systemet fra 3 års alderen og fremefter. Fripladser kan således i sig selv opfattes som en samfundsmæssig indsats, der har betydet at flere børn fra udsatte familier har mulighed, for at gøre brug af dagtilbud.

En anden samfundsmæssig intervention består i, at mange kommuner satser på en tværfaglig indsats i forbindelse med dagtilbud. Indsatser, der omfatter hele familien og tager hånd om problemerne, inden de bliver så store, at anbringelse kommer på tale. Man arbejder i den sammenhæng på at forbedre kommunens samlede beredskab overfor truede børn og deres familier. Der er tale om, at der lægges op til et meget ambitiøst, kvalificeret og ihærdigt arbejde med truede børn. Men problemstillingerne er meget komplekse og ligesom der mangler viden om forskning i udbyttet af kommunernes arbejde, savnes der også i dokumenterne evaluering af indsatser på området. Opsummerende viser evaluering af serviceloven, at der mangler 1) indsigt i dagtilbuddenes arbejde, 2) der mangler sprog at formidle den pædagogiske faglighed og dermed muliggøre en ny indsigt. Der mangler desuden 3) viden om hvori pædagogisk kvalitet består og redskaber til at kunne vurdere kvalitet og dermed 4) bidrage til udvikling af den. Dette gælder generelt for dagtilbuds arbejde og mere specifikt, i forhold til socialt truede børn, bliver de samme problemstillinger endnu stærkere.

En kvalitativ undersøgelse af praksisfeltet i udvalgte danske daginstitutioner understøtter ovennævnte fund. Praksisfeltet og konkrete indsatser er kun sjældent beskrevet og vurderet ud fra kvalitetskriterier. Endvidere er mål på udbytte meget diffust, eller slet ikke, beskrevet. De første faser af det kvalitative studie er foruden 1) litteratursøgning, 2) en screening over lederes opfattelse af problemomfang samt 2) interviewundersøgelse med ledere fra udvalgte institutioner fordelt rundt om i Danmark.

Screeningen bekræfter hypotesen om, at der er en stor problemandel ophobet på bestemte institutioner fordelt i landet og opdelt på lokalområder. Interviewene kommer tættere på praktikerens beskrivelser af praksisfeltet og på deres opfattelse af betingelserne for arbejde med social arv. I den forbindelse antydes nogle væsentlige barrierer, som det danske samfund må tage højde for, hvis daginstitutioner skal blive et instrument til at bryde den sociale arv. Vi valgte at bede ledere om at udtale sig om den ideelle indsats. Det er:

- Hvis der var tid til børnene – det vil sige, at der er voksenressourcer nok til at tage sig af det enkelte barn, men også tid til hjemmene, gå på hjemmebesøg og have tidlig kontakt.
- Hvis der var et tættere tværfagligt samarbejde og supervision udefra forskellige instanser, fx sundhedsplejerske, psykolog, social rådgiver.
- Hvis vi ikke skulle begynde forfra når et barn kommer fra vuggestuen med massive problemer. Vi starter på nulpunktet hver gang på grund af tavshedspligt.

- Hvis der var uddannede pædagoger i alle stillinger og kontinuitet i personale-sammensætningen, så der er erfarne pædagoger.
- Hvis vi kunne blive en del af familiens netværk.

Den ideelle indsats kan være vanskelig at gennemføre. Følgende fem forhold griber hæmmende ind i arbejdet med børn præget af negativ social arv: 1) kommunen, res-sourcer, økonomi, 2) ophobninger af problemstillinger - 'belastede' institutioner, 3) problemer med eksterne samarbejdspartnere, PPR og andre tværfaglige instanser og 4) uddannelse, efteruddannelse, pædagogers kompetence.

Opsummering og anbefalinger

Resultaterne fra det foreliggende arbejdsrapport viser bl.a.:

- at der især er peget på potentielt, positivt udbytte af kvalitets-pasning for ud-satte børnegrupper i form af styrkede kognitive, sociale og sproglige kompe-tencer allerede i daginstitutionstiden, som i senere skolesammenhæng giver børnene et løft, der kan have betydning på lang sigt i forhold til uddannelses-valg, beskæftigelse, selvforsørgelsesgrad mv.
- at dagpasning af høj kvalitet støtter det udsatte barns tilknytning til forældre
- at en god og sensitiv relation mellem barnet og den professionelle, bl.a. den voksnes responsivitet, i forbindelse med det vi har kaldt "den kvalificerede samtale" har en stærk positiv betydning for barnets udvikling
- at lav kvalitet i form af dårlige normeringer, store børnegrupper og (for) lidt plads tilsammen spiller negativt ind på børnenes udviklingsmuligheder, deres legeskultur mv.
- lav kvalitet af dagpasningen kan influere negativt på barnets udvikling og daginstitutioner kan tværtimod komme til at forstærke en negativ social arv.

Det brede udsyn over den hidtidige forskning viser, at der mangler egentlige danske forløbsundersøgelser og andre længerevarende undersøgelser under kontrollerede forhold. I Danmark har der aldrig været gennemført interventionsundersøgelser på linie med dem, der er refereret her, som inddrager oplysninger om familiebaggrund, dagpasningens kvalitet, samtidig med at børn følges over et længere tidsrum, således at et eventuelt længerevarende udbytte af en god eller dårlig dagpasning kvalitet kan belyses. Vi savner også muligheder for at vurdere om dagpasningssystemet bidrager til børns udvikling på en måde, som vi ønsker på et samfundsmæssigt plan set i for-hold til ønsket om at bryde social arv.

På baggrund af den foreliggende vidensopsamling finder vi det derfor vigtigt, at vi i Danmark tilvejebringer et forskningsbaseret grundlag om udbyttet af dagpasning. Skal man overskride de hidtidige undersøgelsers begrænsninger, vil det være af afgø-rende betydning, at der iværksættes specifikke interventionsundersøgelser, hvor man over en lang række år følger effekten af bestemte indsatser over for målgrupper sammenholdt med kontrolgrupper. Det kan anbefales i et sådant projekt at kontrolle-re dels for familiebaggrund og dels for kvalitet i daginstitutioner. Samtidig opfordres

der til at udvikle redskaber til at vurdere udbytte og kvalitet samt redskaber, der gør det muligt at omsætte viden i praksis.

Der vil være tale om et temmelig omkostningsfuldt forskningsprojekt. Omvendt kan man spørge om vi har råd til at lade være med at erhverve viden om et område, der har omfattende betydning i dagens Danmark, på kort sigt og på lang sigt, og som også beslaglægger betydelige samfundsmæssige ressourcer.

Indledning

Begrebet social arv stammer fra den svenske psykiater Gustav Jonsson (1969), der arbejdede med socialt marginaliserede familier og fandt, at det ikke kun er genetiske faktorer, men oftest de sociale og kulturelle faktorer, der 'går i arv' fra generation til generation. Disse faktorer har tendens til at få såvel psykologisk karakter som konsekvenser i retning af ringere livschancer uddannelsesmæssigt og socialt. Barnets følelsesmæssige og intellektuelle udvikling forudsætter, at det har nogen at lære af. Det vil sige en stabil følelse af personlig kontrol, der bygger på selvværd, handleevner og initiativlyst, som må opfattes som forudsætninger for at lære og for at begå sig i skole og socialt, er nært forbundet med det at vokse op sammen med voksne, der kan hjælpe barnet på vej. Livet under socialt vanskelige betingelser kan imidlertid medføre, at voksne bliver fraværende eller 'ikke givende' og dermed øges risikoen for, at den 'sociale arvs' psykologiske karakter sætter sig igennem i børns udvikling.

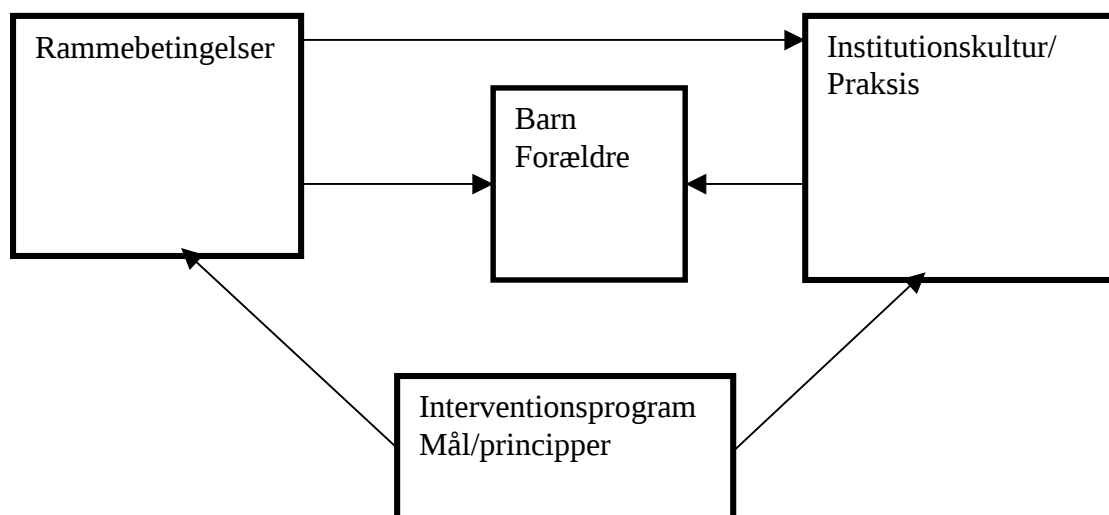
Fænomenet 'negativ social arv' som ovenfor er indkredset ud fra dets indre psykologiske konsekvenser, handler på det ydre plan om ringe, eller måske slet ingen, uddannelse og tilknytning til arbejdsmarkedet. Det, der ser ud til at gå 'i arv' på et sociologisk plan, er individets position og positionering i sociale sammenhænge. Forudsætninger for at kunne skabe sig en position i de sociale felter er den økonomiske kapital, men også kulturel og social kapital. Disse kapitalformer knytter sig, set ud fra den franske sociolog Pierre Bourdieu (1996), sammen og definerer socialt udsatte grupper som placeret i marginaliseret position i forhold til samfundsgrupper, der kan kaldes de 'herskende'.

Samfundets institutioner kan betragtes som steder, der giver mulighed for at sætte ind og afhjælpe den form for social ulighed, som består i forskelle på adgang til livsmuligheder. Kan vi, gennem en bevidst samfundsmæssig fokusering og i kraft af tidlig indsats og dagtilbud, være med til at bryde ind i 'mønstrene' og gøre en 'positiv forskel'? Spørgsmålene belyses i dette arbejdsrapport ud fra studier af den nationale og internationale forskning og fra resultater af et igangværende dansk kvalitativt studie.

For at kunne belyse daginstitutioners betydning på et mere sikkert og systematisk grundlag søges feltet opdateret ved at studere den internationale forskning og sammenligne med fund fra praksisfeltet i danske institutioner. Arbejdsrapporten er bygget op om følgende spørgsmål: 1) Hvad ved vi om, hvad det betyder for den negative sociale arv at være i daginstitution? 2) Hvor omfattende er problemet i Danmark 3) Hvad er målet med intervention og hvilket udbytte kan man registrere af intervention internationalt og nationalt?

I vores afgrænsning af feltet anvendes følgende arbejdsmodel (fig.1), som rummer såvel interventionsprogram som mål for udbytte, men derforuden inddrages nogle af de forudsætninger som antages at være i 'spil' og af afgørende betydning for udbyttet af en given intervention .

Figur 1. Tentativ model for interventionsprogram, rammebetingelser, institutionskultur.

Modellen angiver, at vi sætter børns udvikling og relationer til forældre i fokus som mål for indsatser. Det er det, vi inspireret af den internationale forskning, kalder 'outcomevariable'. Vi kunne også vælge at kalde dette for succeskriterier. Men modellen inddrager i alt tre felter: 1) Rammebetingelser, 2) interventionsprogrammer omsat i konkrete mål og principper og 3) institutionskulturen og den konkrete praksis. Vi inddrager de tre felter fordi vi er interesseret i at belyse hvilke typer intervention, der har hvilket udbytte. Men også under hvilke betingelser. Det er det vi kalder kvalitetskriterier.

Det vigtige i modellen er, at se de tre aspekter som indbyrdes sammenhængende, men det antages, at vi ikke i alle interventionsbeskrivelser får indsigt i samtlige faktorer, som spiller sammen. I praksis ser vi fx efter, hvordan programmers mål og principper implementeres, mens rammebetingelser angiver de politiske forudsætninger. I feltet vedrørende rammebetingelser ser vi efter mulighederne i de politiske dokumenter og i praktikerens opfattelse af mulighederne. I feltet vedrørende institutionskultur og praksis ser vi efter den konkretisering af interventionsprogrammer som finder sted, men også efter betydningen af processer, som udspiller sig i institutionerne.

Daginstitutioner rolle og kvalitet

Daginstitutioner beskrives ofte som havende en kompensatorisk rolle i forhold til det, der foregår i udsatte familier. Ud fra en kompensatorisk tankegang skal institutionens rolle være at 'neutralisere' virkninger af den negative sociale arv. Omvendt er der en risiko for at systemet - trods alle gode hensigter, bliver en slags medproducent af negativ social arv (Ekspertgruppen, 1999).

Når vi skal vurdere mulighederne for gennem daginstitutioner at kunne bryde social arv, må vi anlægge nogle kvalitetskriterier, som bygger på viden om børns udvikling set i forhold til den sociale kontekst.

Enkelte danske tværsnitsundersøgelser har belyst visse forhold på området. Diderichsens (1991, 1997) kvalitative studie af 2-årige børn i daginstitution, viser blandt andet, at pædagogernes grad af sensitivitet er af afgørende betydning for børns udvikling. I en institution, der er kendetegnet ved lav grad af sensitivitet hos personalet, viser det sig, at de tillidsfulde og selvstændige børn tydeligvis er bedre til at opnå kontakt end de svage og mere usikre børn. De ressourcefulde og stærke børn besidder en basal selvfølelse og viljestyrke, og er derved i stand til at insistere på kontakt. Udsatte børn har derimod oftere en svag selvfølelse og kan derfor være karakteriseret ved at være usikre og forsigtige i deres kontaktforsøg. Mangler de voksnes sensitivitet overfor denne problemstilling, vil det betyde, at børnenes forsøg på kontakt overhøres eller ignoreres. Resultatet bliver, at svage og sårbare børn opgiver eller reagerer med resignation, hvorved sårbarheden forstærkes.

Der er således en risiko for at daginstitutionen på den måde uintenderet kommer til at fastholde eller forstærke socialt udsatte børns problemer. Gode institutioner derimod kan til gengæld rumme så mange ressourcer, at de udgør en social ballast for de ressourcesvage børn.

Et kvalitetsmål vil derfor være graden af voksen sensitivitet over for gruppen af udsatte og sårbare børn. Et andet den konkrete måde, de voksne udviser omsorg overfor målgruppens behov.

Hennesey et al, 1992 viser at god kvalitet i dagpasning, målt i forhold til om det lykkes at give en vis kompensation i forhold til belastende forhold i hjemmet, kan karakteriseret ved følgende forhold:

- Voksnes adfærd overfor børnene: Sensitivitet og lydhørhed overfor børns forsøg på at kommunikere?
- Foregår der engagerede samtaler med det enkelte barn?
- Er der alderssvarende udviklingsmæssige udfordringer i dagpasningen?
- Har personalet gode arbejdsbetingelser, eller er der stor personaleudskiftning som følge af f.eks. dårlige normeringer?

Kvalitetsforskelle i daginstitutionerne, hvad angår tilknytnings- og omsorgsmønstre, kan således både fungere som kompensatoriske og som medproducerende af problemstillinger vedrørende social arv. Også andre faktorer kan spille ind og fungere som både kompensatoriske og som medproducerende af social arv problematikken. For det første er der de individuelle forskelle, der ligger i, at det kan være særligt svært for udsatte børn, at drage fordel af daginstitutionstilbud. Hvis målgruppen

er svagere end andre børn i deres kognitive, personlige og sociale udvikling, kan det være vanskeligt at honorere de krav, der stilles i hverdagen. Derved 'hægtes' udsatte børn måske yderligere af. For det andet er der de potentielle selektionsmekanismer, der er på spil i forbindelse med daginstitutionslivet.

I en svensk undersøgelse fra et område i Malmø fandt man, at en institution, som rekrutterede børn fra et område med store sociale problemer, led under mere uro i dagligdagen, en stor udskiftning i personalet, svag forældreinvolvering og problemet med ophobninger af ressourcetsvage børn (Svenning og Svenning, 1979). Hos Andersen og Kampmann (1997) - og med dem mange andre, får vi øje på, at det er meget vanskeligt at tale om entydige kausalforhold inden for det pædagogiske felt, hvor én bestemt faktor (f.eks. organisationsform eller institutionskultur osv..) medfører ét bestemt udbytte.

Nogle forskere har udtrykt frygt for, at det politiske pres for at skaffe de nødvendige dagpasningsmuligheder flere steder har ført til en overudnyttelse af de eksisterende faciliteter (Andersson, 1994a, 1994b, 2002). Det har været en ganske relevant problemstilling for danske forhold i det seneste årti. Andre peger på de mere usynlige mekanismer inden for daginstitutionen, der udgør en risiko for selektionsprocesser. Institutionens koder forstås måske ikke af socialt udsatte børn, der møder institutionen med andre 'kapitalformer' end dem, der værdsættes inden for daginstitutionen?

Vejen ind i daginstitutionen og livet i daginstitutionen risikerer således i sig selv at bidrage til at producere sociale forskelle og måske have reproducerende effekt (jf. bl.a. Ellegaard, 2000). Sortering og direkte selektion, som ses inden for skolesystemet, skønnes også at være på færde i daginstitutionerne.

Selektionsproblematikker

En dansk undersøgelse blandt over 750 daginstitutioner (Christensen, 1996) viser, at der er store skævheder i rekrutteringen til daginstitutionerne. Mens 23 pct. af institutionerne havde mere end 10 pct. truede børn, havde 22 pct. ingen truede børn indskrevet overhovedet. Det fænomen, at truede børn "samler sig" på bestemte institutioner er et problem i sig selv. Dette fænomen benævnes også social segregering, og er blandt andet et resultat af, at daginstitutioner især rekrutterer børn fra de bolig-/lokalområder, de er beliggende i. Områder, som selv er del af den sociale segregeringsproces.

Samme undersøgelse viser, at andelen af truede børn tilsyneladende ikke influerer på normeringen. Dette resultat er interessant set i et udbytteperspektiv, idet andre undersøgelser peger på, at pædagogikken og pædagogernes adfærd ændrer sig i negativ retning, når der er relativt mange truede børn i daginstitutionsgruppen. Christensen (ibid.) observerede i en institution med mange belastede børn, at metoderne i det daglige pædagogiske arbejde mindede mere om forholdene i en dagbehandlingsinstitution end i en almindelige daginstitution – uden tilnærmelsesvis at være bemandedt således.

Hvor omfattende er problemet med 'udsathed' og grupper, der kan kaldes risikogrupper i det danske samfund? På trods af øget velstand og af en nogenlunde usvækket opfattelse af betydningen af en social indsats til gavn for de mest udsatte grupper,

ser det ifølge en nyere vidensopsamling ud til, at risikomekanismer, såsom disharmoniske familieforhold, langvarig arbejdsløshed, misbrug hos den ene eller begge forældre og/eller psykiske forstyrrelser stadig gør sig gældende i det danske samfund (jf. Jørgensen, 2002).

En del af forklaringen skal findes i den kendsgerning, at selvom velstanden er øget for alle, er der stadig tale om social ulighed, ikke bare økonomisk men i høj grad også kulturelt, socialt og psykologisk. En anden del af forklaringen er, at der er tale om, at de socialt marginaliserende mekanismer har tendens til at slå igennem på det enkelte individ med dybdegående negative konsekvenser. I en tid præget af hastige forandringer, kan problematikken yderligere øges, idet svækkelse af sociale netværk implicerer risiko for yderligere marginalisering af svage grupper.

Begrebet 'social arv' har derfor fået en fornyet og aktualiseret betydning, idet gruppen af risikobørn tilsyneladende ikke er mindsket. Selvom der mangler systematiske pålidelige undersøgelser, der følger udviklingen på dette område, så estimeres risikogruppen i dag at omfatte ca. 15-20 pct. af børnegruppen og bag disse procenter gemmer sig varierende sværhedsgrader. Så selv om der ikke kan påvises direkte deterministisk overførsel af svage vilkår til børn, er der betydelig øget risiko for, at børn af udsatte familier selv vil få problemer. Det forstemmende er, at på trods af sociale indsatser over de sidste 10 år, er det ikke lykkedes at ændre billedet betydeligt. De fund, der blev lagt frem i 1993-rapporten: 'Risikobørn' (Jørgensen et al, 1993), gør sig på mange måder stadig gældende - også den procentvise fordeling af udsatte 'risikogrupper'.

Ifølge Christensen (1996) kan en af årsagerne findes i, at samarbejdet mellem daginstitutioner og socialforvaltning er karakteriseret som utilfredsstillende. Det tværfaglige samarbejde i kommunerne samt det forebyggende arbejde over for udsatte grupper er søgt styrket og forbedret, uden at det tilsyneladende er lykkedes. En aktuell belysning af udbyttet af kommunernes forebyggende arbejde (Christensen & Egelund, 2002), når til samme resultat. Konklusionen på denne opsamling over udbyttet af 10 års indsatser over for risikobørn i samfundet er, at indsatsen er utilstrækkelig i forhold til de politiske målsætninger, der har været etableret på området.

Det ser desuden ud til, at de mest udsatte socialgrupper tidligere havde tendens til mindre hyppigt at anvende daginstitutioner. Dækningsgraden kan opfattes som manifestationer af de omtalte marginaliseringsprocesser, der finder sted. Dækningsgraden, det vil sige andelen af børn der har været indskrevet i danske daginstitutioner, har imidlertid været stærkt stigende¹. Fra 1976 til 1996 er dækningsgraden steget fra 30 pct. til 86 pct. (Glavind, 1997), og de nyeste tal fra rapporten 'Børns levevilkår' fra Danmarks Statistik (2002) vidner om, at tendensen fortsætter. Vi ser stadig forældre fra alle samfundsgrupper tage imod dagpasningstilbud fra 0-6-års alderen.

Daginstitutioner bliver således i langt højere grad en del af den offentlige velfærds politik, og loven om pladsgarantier fra 1992 betyder, at dækningsgraden i daginstitutioner er ekspanderet voldsomt. Men er dette tilbud for alle grupper, et forebyggende tilbud, som omfatter alle i praksis? Hvad betyder disse forhold og fænomener for socialt udsatte grupper? Hvor dagtilbud i form af asyler før i tiden var mål-

¹ Kilder: Glavind (1997), Ellegaard (2000), Børns levevilkår if. Danmarks Statistik (2002)

rettet socialt udsatte børn, der havde brug for en kompenserende indsats, ser det tydeligvis anderledes ud i starten af et nyt årtusinde. Nu er daginstitutioner et tilbud til alle samfundets børn.

Spørgsmålet, der skal kastes lys over her, er, om det faktisk er sådan, at alle børn rekrutteres på lige fod til daginstitutioner, eller om almengørelsen indebærer en slags risiko for selektion af de udsatte børn, allerede inden de når ind i daginstitutionerne? Ifølge Glavind (1997) var følgende grupper mindre tilbøjelige end andre samfundsgrupper til at anvende daginstitutionstilbud op gennem 1990'erne: Arbejdsløse, grupper berettiget til økonomisk friplads samt grupper af anden etnisk baggrund end dansk. I tallene fra 1997 var kun ca. 31 pct. af 0-2-årige børn af arbejdsløse i offentlig dagpasning mod 64 pct. børn af ledende funktionærer. For de 3-6-årige var billedet ændret noget, men vi så stadig tegn på en social slagside i rekrutteringen, idet 67 pct. af børn af arbejdsløse forældre var i dagpasning, mens 93 pct. af børn af ledende funktionærer var i institution.

Ifølge Danmarks Statistik (jf. Børns levevilkår, 2002), ser forholdet imidlertid noget anderledes ud i dag. Antallet af børn, som benytter dagpasningsordninger, er steget markant fra 1990 til 2000.

**Tabel 1. Børn i offentlig dagpasning opdelt på socialklasser.
Procentandele. Danmark 2000.**

	1-2-årige	3-5-årige
Selvstændige	68	88
Topledere	85	96
Lønmodtagere – højeste niveau	85	96
Lønmodtagere – mellemniveau	86	96
Lønmodtagere – grundniveau	80	93
Andre lønmodtagere	73	90
Arbejdsløse	68	89
Andre uden beskæftigelse	68	86
I alt	78	94

Kilde: Børns levevilkår (Danmarks Statistik, 2002, 106)

Tabel 1 viser, at det stadig er sådan, at en relativ større andel af topledere og funktionærer har deres børn i dagpasningstilbud set i forhold til gruppen af arbejdsløse og andre uden beskæftigelse. Ca. to tredjedele af deres 1-2-årige børn og ca. 86-89 pct.

af deres 3-5-årige bliver passet i dagpasningstilbud. Men set i forhold til Glavinds undersøgelse, er der sket en ændring i retning af, at selv om ca. 1/3 af arbejdsløses børn er uden for dagpasningstilbud, er en relativt større andel af arbejdsløses børn i dag i dagpasningstilbud sammenlignet med tidligere.

Tabel 2. Børn i dagpasning opdelt på familiestatus. Procentandele. Danmark 2000.

	1-2 årige	3-5 årige
Enlige	86	95
Par	78	93
I alt	79	93

Kilde: Børns levevilkår (Danmarks Statistik, 2002, 107)

Tabel 2 viser at en relativ større andel af børn af enlige, er oftere i dagpasning end børn i parfamilier, især for de 1-2-årige hvor dækningsgraden er 85 pct. hhv. 79 pct. En mulig forklaring er, at parfamilier i højere grad end enlige kan fordele deres arbejdstid. Tallene kan også være udtryk for, at en social indsats fra kommunernes side for at sikre en udsat gruppe, har båret frugt.

Statistikken viser, at jo højere forældrenes erhvervsmæssig status er, des større er tendensen til, at pasningen foregår i institutioner. Selv om billedet har ændret sig en del gennem 1990'erne, ser vi stadig en form for social slagside i rekrutteringen.

Teoretiske overvejelser

For at belyse daginstitutioners betydning i den sammenhæng, må to aspekter præciseres yderligere. For det første: Hvilke indikatorer vil vi sigte imod for at kunne vurdere positiv udvikling hos barnet? I den sammenhæng er det valgt at se på barnets intellektuelle, emotionelle og sociale ressourcer. For det andet: Hvilke faktorer og forhold i institutionen forventes at være forudsætninger for at børn af udsatte grupper kommer ind i en positiv udvikling samtidig med at risikoen for tidlig selektion og marginalisering modarbejdes?

Ud fra en *udviklingspsykologisk tilgang* (jf. bla. Rutter & Rutter, 1997), søger vi efter daginstitutionens muligheder for at fremme børns personlige udvikling, det vil sige deres kognitive, emotionelle og sociale udvikling. Man ser på opbygning af tilknytningsrelationer, sikkerhed og tillid (basic trust) (Bowlby, 1988) via voksnes evne til at skabe tilknytning og give omsorg. Den kognitive udvikling, som også er i fokus, ses som resultat af, at det emotionelle og sociale fungerer.

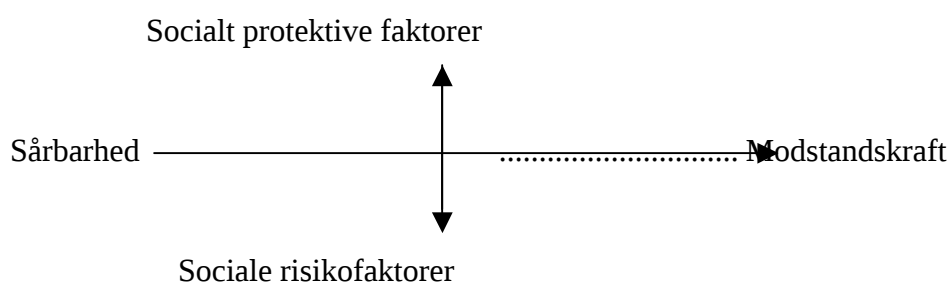
Ud fra en *socialpsykologisk og økologisk orienteret tilgang* søger vi efter interaktionsmønstre mellem barn og voksen. Barnets udvikling opbygges gennem støtte, anerkendelse og opmærksomhed konkretiseret ved voksnes sensitivitet, handlinger, gestus, samtaler og konstruktive tilbagemeldinger på barnets initiativer og selvstændige handlinger i praksis (Jensen & Jørgensen, 1999). Suppleret med Piagets udviklingsteori, der angiver, at det er ved at ændre på børns omgivelser i en tidlig alder, at

man påvirker børnenes senere udvikling, og en systemteoretisk retning (jf. bl.a. von Bartalanffy 1975 i Campbell et al. 2001; Campbell & Ramey 1994), ses udviklingsudbyttet som resultat af de konkrete samspil mellem mange aktører. Det vil sige pædagogens rolle deles med jævnaldrende, forældre, lokalsamfund og samfundet i øvrigt. Hertil kommer, at familiens rolle som tidlige socialiseringsagenter deles med de professionelle rolle gennem institutionaliseringen. Der tales om dobbeltsocialisering og, i forbindelse med social arv, om 'doppeltrisiko' (Dencik, 1999).

Mestringsforskningen påpeger, sammen med de andre tilgange, hvor vigtigt det er at fokusere på støtte til barnets styrkesider og samtidig sigte imod en bevidst fokusering på de ressourcer der ligger i miljøet. Relationer mellem voksne og børn kommer i fokus, men også relationer mellem udsatte børn og deres jævnaldrende samt relationer mellem pædagoger og forældre karakteriseres som nogle beskyttende sociale faktorer (Rutter & Rutter, 1997). Det vi kalder socialt protektive mekanismer.

Sammenfattende giver det teoretiske grundlag anledning til at opstille en model (figur 2) til analyse af interventioner, som bygger på en ressourcetilgang til problemstillingen.

Figur 2. Mestring - mellem individ og miljø²

Modellen angiver, at interventioner der får succes, må antages at bygge på støtte til barnets individuelle ressourcer, samtidig med at social risikofaktorer reduceres og de protektive mekanismer styrkes.

Dette kan kort samles i tre kriterier

- stimulering af børns udvikling og mestringsevner
- gode barn-voksen relationer
- bevidst fokusering på et integrerende og protektivt socialt miljø.

Udgangspunktet for interventionsundersøgelser

Undersøgelser i USA viser, at børn fra socialt og økonomisk ringe stillede familier, og særligt fra familier, hvor mødrene har kort uddannelse (færre end 10 års skolegang), ikke i lige så høj grad som andre børn er skoleparate, og derfor har øget risiko for ikke at klare sig godt i skolesystemet, pga. manglende udviklede kognitive fær-

² Modellen henter inspiration fra Jørgensen (1999, 403)

digheder (Ramey & Ramey,1998). Hvis børn ikke er skoleparate, er udsigterne til at klare sig godt i skolen ikke store; behovet for specialundervisning kan være stort, og nogle børn må gå en klasse om, ligesom det for nogle børn kan ende med, at de forlader skolen tidligt. I USA ser man en statistisk sammenhæng mellem børn af denne baggrund og sociale fænomener som tidlig graviditet, ungdomskriminalitet, arbejdsløshed og ringe forældreevner. På baggrund heraf har man gennem de sidste 40 år arbejdet med, og løbende introduceret anvendelsen af, *tidlig intervention* (Ramey & Ramey,1998, Lamb, 1998).

Hypotesen er, at tidlig intervention, ved at ændre på erfaringer og adfærd hos børn og forældre, kan have positivt udbytte for børns udvikling. Shore (1997) udtrykker det således i en rapport om resultater af tidlig intervention:

”Hvordan mennesker udvikler og lærer afhænger af samspillet mellem natur (individets givne genetiske forudsætninger) og opvæksten (ernæring, omgivelser, omsorg, stimulation og læring).” (Shore 1997 i Ramey & Ramey 1998).

De amerikanske udviklingsforskere Ramey & Ramey (1998) stiller 6 forhold op, som de karakteriserer som værende befordrende for børns udvikling:

- Opmuntring til at udforske omgivelserne
- Mentoring af basale kognitive og sociale færdigheder
- Påskønnelse af nye færdigheder
- Træning og udvidelse af nye færdigheder
- Beskyttelse imod latterliggørelse af udviklingsmæssige fremskridt
- Stimulation af sprog og symbol kommunikation

Piagets udviklingsteori er her det grundlæggende *teoretiske udgangspunkt* for de omtalte interventionsundersøgelser og de bygger på antagelsen om, at ved at ændre på børns omgivelser i en tidlig alder, kan man påvirke børnenes senere udvikling. Denne antagelse tager desuden afsæt i andre teoretiske retninger, blandt andet i en system teoretisk retning (von Bartalanffy, 1975 i Campbell et al., 2001, Campbell & Ramey,1994), hvor udviklingsudbyttet ses som resultat af samspil mellem mange aktører: Børn, forældre, pædagoger, skole, lokalsamfund og samfundet i øvrigt.

Den systemteoretiske tilgang fremhæver den sociale interaktion i voksen-barn relationen som ’den primære mekanisme, der producerer menneskelig udvikling’. Ligeledes skulle omgivelser beriget med varieret og udviklende legetøj skabe grobund for et mere stimulerende miljø for barnet, og øve indflydelse på udviklingen af et senere intellektuelt niveau (Bornstein & Sigman,1986, DiLalla et al., 1990, Fagin & McGrath, 1981, alle i Campbell et al., 2001. Ifølge Hart & Risley er erfaringer i den tidligste barndom grundlaget for evnen til at søge, lægge mærke til og indkøper nye og mere komplekse erfaringer, ligesom de bliver til personlige skemaer for kategorisering og evnen til at erfaringsdannelse og -generering.

Forskellige typer undersøgelser

Kendetegnende for de fleste internationale undersøgelser er, at der enten er tale om *tværsnitsundersøgelser* - dvs. at man én gang har undersøgt en bestemt problemstilling med udgangspunkt i en given gruppe - eller at der er tale om *forløbsundersøgelser*, hvor man over en kortere eller længere årrække tilbagevendende har undersøgt den samme gruppe af børn. Ved forløbsundersøgelser af børn, der strækker sig over et længere tidsrum, kan undersøgelserne lide under et skævt frafald, hvis f.eks. bestemte grupper af forældre trækker sig ud af forsøget undervejs.

Et hyppigt forekommende forskningsmetodologisk problem er, at tværsnitsundersøgelser og forløbsundersøgelser ikke opererer med såkaldte test- og kontrolgrupper, hvor én gruppe udsættes for et bestemt stimuli (f. eks. intensiv og støttende dagpasning uden for hjemmet), mens en anden sammenlignelig gruppe netop ikke modtager disse stimuli.

Tabel 3. Validitet i studier med forskellig udformning.

Type af undersøgelse	Validitet af undersøgelsens konklusioner
Undersøgelse med test- og kontrolgruppe(r) med statistisk tilfældig fordeling mellem test- og kontrolgruppe, "RCT"	Meget høj
Undersøgelse med test- og kontrolgruppe(r) uden tilfældig fordeling mellem grupper	Høj
Kohorte studier som indebærer gentagne målinger i samme gruppe	Middel
Tværsnitsundersøgelser hvor alle observationer er udført samtidigt	Lav

Kilde: omarbejdet fra Bremberg 2001³

Undersøgelser, der både er forløbsundersøgelser og benytter sig af test- og kontrolgrupper er de såkaldte RCT-undersøgelser. RCT er en engelsk forkortelse for randomized controlled trials, der på dansk betyder randomiserede kontrollerede undersøgelser.

Randomiserede undersøgelser er undersøgelser, hvor deltagerne er fordelt tilfældigt mellem testgruppe og kontrolgruppe. Ved at trække lod om, hvem der skal have

³ Minder i udformning om de kriterier der er opstillet i Center for Reviews and Dissemination (2001) i England, og som ligger til grund for de stringente og meget anerkendte Cochrane Library Reviews, f.eks. Zoritch et al. 2002 (Farrington forthcoming)

en særlig indsats (testgruppen) og hvem, der ”blot” skal have den sædvanlige indsats (kontrolgruppen), kan man sikre en minimering af andre faktorer, som kan øve indflydelse på den ene gruppe frem for den anden. Både test- og kontrolgruppe vil som udgangspunkt udgøre et repræsentativt udsnit, hvor kun små tilfældige variationer vil adskille de to grupper fra hinanden.

Metoden betyder, at de to grupper som udgangspunkt vil ligne hinanden også med hensyn til de uobserverbare forhold, som forskerne ikke har noget kendskab til. Indtrufne forandringer kan derfor tilskrives den særlige indsats, der er tilkommet testgruppen.

Der findes mange forskellige former for undersøgelser indenfor feltet dagpasning og udsatte børn. Ved prioritering af, hvilken type undersøgelser, der skulle inddrages til brug for dette arbejdspapir, er valget foretaget ud fra hensyn til den validitet undersøgelses konklusioner kan tillægges. En opstilling af forskellige typer undersøgelser, og den validitet konklusionerne i undersøgelserne kan tillægges, kan ses i ovenstående tabel 3.

I overensstemmelse med vurderingen af konklusionernes validitet, er der i den kommende gennemgang af udenlandsk forskningslitteratur lagt primært vægt på RCT-undersøgelser, der altså er forløbsundersøgelser med anvendelse af test- og kontrolgruppe, hvor personerne er fordelt tilfældigt mellem test- og kontrolgruppe.

Dog er det vigtigt at huske på, at ved måling af børns udvikling er der tale om komplekse forhold, hvor mange faktorer spiller ind på, om barnet udvikler sig i positiv eller negativ retning – også bagvedliggende faktorer, som man ikke altid kan indfange i den enkelte undersøgelse. Ved at fokusere på interventionsundersøgelser, er der valgt et undersøgelsesmetodisk udgangspunkt, hvor der skønnes at være en minimering af forstyrrende indflydelse af udefrakommende faktorer.

De udenlandske interventionsundersøgelser

Der er til brug for denne gennemgang af udenlandske interventionsundersøgelser fundet et begrænset antal af RCT-undersøgelser, der omhandler intervention for udsatte børn, og som er intervention med både test- og kontrolgruppe(r) over et længere tidsforløb. Selve interventionsforløbet har været af varierende omfang. Som eksempel på den mindste grad af intervention kan nævnes en undersøgelse hvor børnene blev passet 2 timer om ugen i 8 måneder (Palmer, 1972 i Zoritch et al., 2002), til forskel fra den mest intensive af undersøgelserne, hvor børnene var i dagpasning 8 timer om dagen fra mandag til fredag, hele året (50 uger) i 5 år (Campbell et al. 2002). Alle undersøgelserne er forløbsundersøgelser, det vil sige, at test- og kontrolgrupperne er fulgt gennem længere tid, igen varierende for undersøgelserne, fra 2 år til 27 år.

Alle RCT-undersøgelserne har beskæftiget sig med udsatte børn fra socialt og økonomisk ringe stillede familier. En enkelt undersøgelse har omhandlet for tidligt fødte børn, mens andre har fokuseret på at børn af familier, hvor enten børnene eller moderen havde særlig lav IQ (Schweinhart et al., 1993, Garber, 1988). Nogle af dem har haft etniske grupper som målgruppe, andre har ikke, men endte alligevel op med deltagere af etniske minoritetsgrupper, da de udgjorde de mest ringe stillede grupper

i de områder, hvor undersøgelserne blev udført. De fleste deltagere var børn af enlige mødre.

Alle undersøgelserne har ønsket at undersøge, om det ved hjælp af tidlig intervention i førskole årene var muligt at øge de udsatte børns muligheder for at klare sig godt i et senere skoleforløb. Antagelsen bag mange af projekterne er, at en god skolestart, og et bedret skoleforløb, ville øge børnenes muligheder senere i livet. Alle undersøgelserne viser – i varierende omfang – at tidlig intervention hos udsatte børn giver et positivt udbytte i forhold til måling af IQ og generelle skolefærdigheder. For en mere detaljeret gennemgang vil der i det kommende blive fremhævet to interventionsundersøgelser, der har haft den længste opfølgningstid på henholdsvis 21 og 27 år: *Abecedarian* undersøgelsen og *Perry Preschool* undersøgelsen.

***Abecedarian* undersøgelsen**

Det første projekt, der vil blive gennemgået, er et forskningsprojekt kaldet *Abecedarian* - udført i tilknytning til North Carolina universitet i Californien i USA. Projektet blev påbegyndt i 1972, og den sidste opfølgning er lavet ved børnenes 21 års alder. Der har været et meget lavt frafald i undersøgelsen, af de oprindelige 111 børn var der ved 21 års opfølgningen 104, der stadig var tilknyttet projektet. Da deltagere til projektet skulle findes, valgte man et stærkt socialbelastet lokalområde som udgangspunkt for undersøgelsen. Forskergruppen kontaktede socialcentre og klinikker for for tidligt fødte børn med henblik på en udpegning af potentielle deltagerfamilier til projektet.

Et på forhånd opstillet kriterium var, at deltagerne skulle være socialt og økonomisk ringe stillede. Alle potentielle deltagere blev testet i forhold til et høj risiko indeks,⁴ som skulle kunne give en god forudsigelse for risikoen for børnenes senere 'fiasko' i skolen: Der var tale om børn af forældre uden uddannelse, med lav indkomst, kort skolegang, relativt lav IQ i test, og forældre med kriminalitet eller særlige adfærdsmæssige problemer. De potentielle deltagere fik forklaret, at villighed til deltagelse ville betyde, at de ville blive tilfældigt inddelt i tre grupper, hvor den første gruppe ville få tilbudt den forskningsbaserede dagpasning, den anden gruppe ville få tilbudt et almindeligt dagpasningstilbud, og endelig at den tredje gruppe ikke ville få nogle dagpasningstilbud.⁵ Af den oprindelige potentielle deltagergruppe var der 111 familier, der gerne ville deltage på baggrund af den tilfældige fordeling af test- og kontrolgrupper.

Den endelig tilfældigt udvalgte gruppe bestod af børn, der kom fra familier af primært enlige forsørgere med en lav IQ, kort uddannelsesbaggrund, lav indkomst og af afro-amerikansk oprindelse.⁶ Enkelte af børnene var kun 6 uger ved opstart i dagpasning, de fleste var 3 mdr. Den forskningsbaserede pasning var 8 timer om dagen,

⁴ Campbell et al. 2002 henviser til Ramey & Smith 1977 for beskrivelse heraf.

⁵ De ville til gengæld få tilbudt kosttilskud til deres børn, så en senere afvigelse ved sammenligning mellem test- og kontrolbørn ikke ville kunne tilskrives mangelfuld ernæring i barnets første 15 mdr., ligesom de blev tilbudt hjælp til adgang til sociale ydelser. Beskrives i Campbell et al. 2002

⁶ Havde ikke været et kriterium som udgangspunkt, men ved udvælgelse ud fra høj risiko indekset blev udfaldet således.

5 dage om ugen i 50 uger om året fra 0-5 år. Altså et meget intensivt dagpasningstilbud. Der var særligt uddannet personale, og gode normeringer i dagpasningen til de mindre børn 1:3, og til de større 1:6.⁷ Der blev blandt andet udarbejdet individuelle planer med henblik på at sikre en individuel støtte til hvert enkelt barn, hvor hovedvægten blev lagt på sprogtilegnelse, men også social, emotionel og kognitiv udvikling.

Ved skolestart skete der en yderligere deling af testgruppen, sådan at nogle af børnene fra den oprindelige testgruppe fortsatte med at modtage støtte de første år af skoleforløbet, og resten ikke fik støtte. Også denne fordeling foregik ved lodtrækning. Støtten til skoletestgruppen bestod i en ressource lærer, der skulle være forbindelsesled mellem skolen og hjemmet de første 3 år af barnets skoletid. Formålet var at stimulere forældrenes aktive interesse i barnets skoleforløb. Her blev der igen udarbejdet individuelle planer baseret på lærernes vurdering af den enkelte elevs standpunkt. Forældre blev opfordret til at læse et kvarter hver dag med børnene ud fra disse individuelt baserede programmer.

Allerede under dagpasningsforløbet kunne man iagttage, at testgruppen blev styrket af det intensive dagpasningsforløb. Forskellige former for spædbørns test viste, at børnene i testgruppen klarede sig bedre på en lang række punkter i forhold til kontrolgrupperne.⁸

Forhold, der kunne iagttages styrket, var:

- Højere IQ score i forskellige test
- En bedring af mor-barn interaktionen⁹
- En bedring af børnenes psykologiske velbefindende
- Mødrenes uddannelsesniveau/beskæftigelsesgrad blev øget¹⁰

Ved skolestart blev både test- og kontrolgrupper testet igen, ligesom der blev lavet løbende opfølgninger da børnene var 8 år, 12 år og 15 år. Igen viste test og sammenligninger mellem grupperne, at testbørnene klarede sig bedre end kontrolbørnene på alle punkter (Ramey, Dorval & Baker-Ward, 1983):

- De opnåede bedre læsefærdigheder
- De opnåede bedre færdigheder i matematik
- De scorede højere i IQ tests ved 8 og 12 år
- De fastholdt IQ niveau ved 15 år, hvor kontrolgrupperne faldt i IQ
- Færre modtog specialeundervisning
- Færre måtte gå en klasse om

⁷ En normering der ligger bedre end den faktiske danske normering og bedre end den normering som BUPL anbefaler.

⁸ Indenfor kontrolgrupperne kunne man yderligere iagttage at børn i anden form for dagpasning klarede sig bedre end de børn der blev passet hjemme af deres mødre.

⁹ Måske fordi dagpasningen gav moderen mulighed for erhvervsmæssig beskæftigelse og for at følge sine karriereønsker.

¹⁰ Især udtalt for de mødre, der fik børn allerede som teenagere.

Den (foreløbigt) sidste opfølgning blev udført da test- og kontrolgrupperne var 21 år. Til trods for de mange år siden projektets start kunne en opfølgning udføres på 104 af de oprindelige 111 deltagere, hvilket demonstrerer et meget lille frafald. Ved denne opfølgning kunne iagttages, at deltagere i den oprindelige testgruppe ved 21 års alderen (Campbell et al., 2001, Campbell et al., 2002):

- I højere grad stadig var i uddannelsessystemet (dobbelt så mange)
- I højere grad end kontrolgrupperne havde gennemført en 4-årig collegeuddannelse
- Havde en højere alder ved fødsel af første barn (færre teenagegraviditeter)

Sammenfattende gik indsatsen ud på intensiv og tidlig indsat, gode normeringer, uddannet personale, støtte til en bred udvikling, særlig skolerelateret ressourceperson, langtidsforløb – 3 år ind i skolealderen samt forældreaktivering.

Perry Preschool undersøgelsen

Den anden store RCT-undersøgelse med lang varighed, er *Perry Preschool* undersøgelsen. Særligt denne undersøgelse vurderes fra flere sider af, at være unik på grund af undersøgelsens lange forløb, og fordi resultaterne har været bemærkelsesværdige (Zoritch et al., 2002, Farrington, 1994).

Ud over, at børnene var udvalgt fra familier med ringe socioøkonomiske vilkår, havde børnene relativ lav IQ. I alt indgik 123 børn i undersøgelsen. Også i dette projekt arbejdede man med test- og kontrolgrupper, hvor deltagerne blev tilfældigt fordelt mellem grupperne. Børnene blev fulgt fra de var 3-4 år til 27 år, og undersøgelsen havde et lavt frafald. Omfanget af interventionen var af mindre intensiv art end i projektet omtalt ovenfor. I *Perry Preschool* gik testgruppen i daglig halvdagsbørnehave 12,5 timer om ugen i 30 uger om året i 2 år forud for skolestart. Herudover indgik hjemmebesøg 1,5 time om ugen i 2 år. Personalenormeringen i halvdagsbørnehaven var 1:6, og der var tale om særligt uddannet personale med erfaring i børns udvikling. I fokus for interventionen stod arbejdet med intellektuel stimulation og forøgelse af kognitive evner i forhold til senere skolefærdigheder.

Også i dette projekt kunne man i interventionsforløbet - og senere i børnenes skoleforløb - registrere resultater i lighed med dem fra *Abecedarian* projektet, om end der her ikke var så signifikante forskelle mellem test- og kontrolgruppe. Også i denne undersøgelse var det opnåede udbytte (Zoritch et al., 2002).

- En bedring af forældre-barn forholdet
- Højere IQ
- Færre børn i specialeundervisning
- Færre børn der dumpede en klasse
- Færre børn, der forlod skolen i utide

Den lidt lavere registrerede forskel mellem test- og kontrolgrupper (fra tests gennem 1-5 kl.) fik forskerne til at antage af senere opfølgninger ville vise samme lille for-

skel, men opfølgning ved børnenes 14 års alder viste, at de tidligere små forskelle mellem test- og kontrolgrupper var blevet til større forskelle. De nye resultater viste sig at holde ved senere opfølgninger.

De seneste resultater, der stammer fra opfølgningsundersøgelsen ved 27 års alderen, er særdeles bemærkelsesværdige. Her viste det sig, at testgruppen:¹¹

- Klarede sig bedre i forhold til uddannelsesniveau (71 pct. i forhold til 54 pct.)
- Klarede sig bedre i forhold til beskæftigelsesgrad og –niveau
- Havde højere alder ved fødsel af eget første barn
- I højere grad var boligejere (36 pct. i forhold til 13 pct.)
- I højere grad indgik i stabile parforhold (40 pct. gift i forhold til 8 pct.)
- I mindre grad var enlige mødre (57 pct. enlige mødre i forhold til 83 pct.)
- I mindre grad været modtagere af sociale ydelser (56 pct. i forhold til 80 pct.)
- I mindre grad brugere af narkotika (7 pct. i forhold til 25 pct.)
- I mindre grad kriminelle¹² (7 pct. i forhold til 35 pct.)

Interventionsundersøgelser rettet mod opnåelse af bedre skolefærdigheder er også interessante på grund af en formodet sammenhæng mellem uddannelsesniveau og kriminalitet (Farrington, 1994). I en kriminologisk gennemgang af studier med fokus på den tidlige udviklings rolle for ungdomskriminalitet, fremhæves *Perry Preschool* projektet som et af de mest succesfulde projekter med hensyn til forebyggelse af kriminalitet.

Perry Preschool er således et eksempel på en undersøgelse, der til trods for at de tidlige resultater ikke viste store forskelle mellem test- og kontrolgruppe under interventionsperioden, senere, da deltagerne nåede voksenalderen, viste betydelige forskelle i forhold til emotionelle og sociale faktorer.

Sammenfattende inddrages i *Perry Preschool* projektet en bevidst fokusering på støtte til barnets brede udvikling af ressourcer ligesom, der inddrages en særlig indsats i forhold til hjemmet .

Både i *Abecedarian* og i *Perry Preschool* har der været interne forskelle i test-grupperne. Selvom udgangspunktet har været, at alle børnene kom fra ringe socio-økonomiske vilkår, så har nogle af børnene været ringere stillet end andre. På samme måde har der ved registrering af udbyttet af interventionen også været forskelle mellem børnene. Forskerne i begge grupper har sammenholdt børnenes udgangspunkt med børnenes udbytte af interventionen og konstaterer på baggrund heraf, at de børn, der havde de dårligste baggrundsbetingelser (f. eks. de dårligst uddannede mødre), havde den største gevinst ved den intensive indsats. Disse resultater indikerer, at de mest sårbare og udsatte børn måske også har de relativt største tab ved pasning hjemme eller ved pasning i en daginstitution af lav kvalitet (Currie, 2000).

¹¹ www.highscope.org/research/PerryProject/tale.htm 2002

¹² Se også Farrington 1994

Øvrige undersøgelser

Abecedarian og *Perry Preschool* undersøgelserne står ikke alene, men skiller sig ud fra andre ved deres lange forløb. De resultater, de har kunnet påvise undervejs i forløbet bakkes op af mange andre undersøgelser, både øvrige RCT-undersøgelser og andre forløbsundersøgelser.

Som eksempler herpå kan nævnes flere, blandt andet et studie fra North Carolina,¹³ der viste signifikante forskelle i form af mere avancerede sproglige færdigheder for de børn, der havde været i kvalitets dagpasning.¹⁴ Bedre akademiske præstationer i de tidlige skoleår kunne påvises i *Houston Parent Child Development Center*¹⁵, i *Florida Parent Education Project*¹⁶ og i *Syracuse University Family Development Program*.¹⁷ *Syracuse University Family Development Program*¹⁸ og *Yale Child Welfare Research Program*¹⁹ viste, at børn, udsat for et interventionsprogram, udviste færre adfærdsproblemer i skolen.

Gennemgående viser statistiske opgørelser fra interventionsundersøgelser, at færre børn fra testgrupperne henvises til specialundervisning i skolen, ligesom færre må gå en klasse om (Barnett, 1995). De fleste har påvist positive resultater, der rakte udover selve undersøgelsesperioden, f.eks. *Milwaukee* studiet kunne påvise, at de færdigheder børnene havde opnået under interventionen, var intakte ved 14 års alderen (Garber, 1988) og ved 15 års alderen i *Abecedarian* studiet (Campbell & Ramey, 1995 i Campbell et al., 2001).

Gennemgående har programmerne været succesfulde med henblik på at forbedre udsatte børns skoleparathed (Campbell et al., 2001, Barnett, 1995, Lazar et al., 1982). Til trods for variationer programmerne imellem, viste undersøgelserne sammenfaldende, at en tidlig indsats i sig selv giver udbytte op gennem barndommen og i den tidlige voksenalder.

Resultater på baggrund af gennemgang af udenlandsk interventionsforskning
En systematisk gennemgang af amerikanske RCT-undersøgelser viser samstemmende, at der ikke kan spores noget negativt udbytte af intervention bestående i kvalitetspasning af udsatte børn. Generelt kunne signifikante forbedringer af IQ og skolefærdigheder observeres. De længerevarende interventionsundersøgelser påviste udbytte med hensyn til færre teenagegraviditeter, bedre uddannelsesniveau, højere grad af beskæftigelse, højere grad af selvforsørgelse og mindre forekomst af kriminalitet blandt de deltagere, der havde gået i kvalitetsdaginstitutioner (Campbell et al., 2002, Schweinhart et al., 1993).

Med henvisning til konklusionen om, at de børn, der havde de dårligste baggrundsbetingelser, også var de børn, der havde den største gevinst ved den intensive

¹³ Et af de meget få studier, der ikke har noget 'navn'.

¹⁴ Burchinal, Lee & Ramey 1989

¹⁵ Johnson & Walker 1991 i Campbell et al. 2001

¹⁶ Jester & Guinagh 1983 i Campbell et al. 2001 – ikke RCT-undersøgelse

¹⁷ Kun for piger. Lally, Mangione & Honig 1988 i Campbell et al. 2001- ikke RCT-undersøgelse

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Seitz, Rosenbaum & Apfel 1985 i Campbell et al. 2001 – ikke RCT-undersøgelse

indsats, giver det i et ressourceperspektiv størst udbytte at tilbyde en selektiv indsats overfor udsatte børn. Både udfra en psykosocial vurdering (Campbell et al., 2002, www.highscope.org/research/PerryProject/tale.htm, 2002) og ud fra en økonomisk vurdering (jf. Currie 2000, www.highscope.org/research/PerryProject/tale.htm, 2002) I økonomisk tilgift viser flere undersøgelser, at dagpasning resulterer i bedre muligheder for mødrene med hensyn til erhvervsuddannelse, beskæftigelse og indtjening, hvilket har vist sig at være en omkostningseffektiv sidegevinst ved intervention (Joshi & Davies, 1992, Zoritch et al., 2002, Campbell et al., 2001, Campbell et al. 2002). Samlet set vurderer flere økonomer, at for *hver krone* samfundet investerer i tidlig intervention overfor børn fra socialt ringe stillede familier spares *syv kroner* senere (www.highscope.org/research/PerryProject/tale.htm 2002, Currie 2000, Barnett 1995).

Indsatser i danske kommuner og daginstitutioner

For at komme tættere på praksisfeltet inddrages her resultater fra igangværende dansk forskning på området.

Hvad gør man ved problemstillingen 'social arv' i danske daginstitutioner? Dette spørgsmål belyses ud fra forskellige datakilder. For det første inddrages en evaluering af implementering af Servicelovens målsætninger vedrørende dagtilbud som forebyggende tilbud (Smith et al, 2002). For det andet inddrages en analyse af 150 virksomhedsplaner fra daginstitutioner som er repræsentativt fordelt over landet (Bostrøm, 2003). Endelig, for det tredje, inddrages resultater fra et dansk kvalitativt studie som er under gennemførelse relateret til forskningsprogrammet 'social arv' (Ploug, 2002, Jensen, 2002).

Praksis på kommunalt plan

Der er store forskelle fra kommune til kommune på hvor systematisk og med hvilke perspektiver, man arbejder med dagtilbud. Det hænger sammen med forhold som kommunestørrelse, befolkningssammensætning og lokale traditioner. Det er derfor ifølge Smidt et al (2002) en meget kompleks virkelighed, man forholder sig til når dagtilbud evalueres set i forhold til den sociale servicelov.

Nogle af hovedtenderne set i forhold til målsætningen for dette arbejdsrapport er (ibid., 6)

- at de kommunale målsætninger ligger inden for den ramme, som servicelovene forskriver, men der er vanskeligheder med at formulere sig præcist og konsistent om indholdet i det pædagogiske arbejde..
- Ca. 1/3 af kommunerne har udarbejdet en børnepolitik i forsøget på at integrere de styringsmæssige behov for ønsket om at udvikle kvalitet i dagtilbudene.
- Det er imidlertid kun yderst sjældent at der er formuleret en dagtilbuds- eller daginstitutionspolitik. Der er derfor tendens til at dagtilbudet forsvinder ud som selvstændigt tema af den kommunale policyanbefaling.
- Overvejelserne vedrørende arbejdet med de truede børn samt andre udsatte grupper fylder meget i de lokale dokumenter. Men der er en tendens til at der er problemer med at få gjort viden om børn med særlige behov tilgængelig for det konkrete arbejde i dagtilbuddene.
- Mange initiativer præges af en vis mangel på systematik og konsistens. Der er meget få referencer til forskning og anden systematisk vidensproduktion på dagtilbudsområdet.

Den overordnede målsætning med dagtilbud (ibid. 7-8) går ud på at 'fremme børns udvikling, trivsel og selvstændighed gennem

- samarbejde med forældre
- omsorg og støtte ved tilegnelse af sociale og almene færdigheder
- styrkelse af det enkelte barns alsidige udvikling og selvværd
- bidrage til en god og ryk opvækst

- stimulering af barnets fantasi
- 'rum til at lege . udfoldelse og samvær
- barnets medbestemmelse og ansvar
- forståelse af kulturelle værdier
- viden om og erfaringer med naturen og miljøet
- dagtilbuddets forebyggende og integrerende rolle
- medvirke til at børn med særlige behov for nødvendig støtte

Af interesse i forhold til se, hvordan indsatser retter sig imod socialt udsatte børn vil det være værd at dykke ned i evalueringen af de sidste to 'pinde'. Det vil sige: Hvordan udmøntes det overordnede i forhold til at spille en forebyggende og integrerende rolle og hvordan tænkes børn med særlige behov at blive støttet?

Der er som nævnt store forskelle på, hvor systematisk og med hvilket perspektiv, man arbejder med dagtilbud (ibid., 14-15). I de fleste kommuner har børn med særlige behov stor bevågenhed. I servicelovens formålsbestemmelse fremhæves det netop, at dagtilbud skal medvirke til at give støtte til den gruppe børn, som vi kalder truede, handicappede og tosprogede. Det er især kategorien 'truede' børn som defineres i forhold til problemstillingen, der er i fokus. Kategorien dækker over børn fra familier med psykosociale problemer, børn med talevanskeligheder og børn fra misbrugsfamilier. Men også børn fra 'restgruppen' kommer ind her.

Sidstnævnte gruppe er i dag mere synlige i dagtilbud, idet der er indført pladsgaranti. Tidligere blev børn fra denne gruppe i højere grad passet hjemme hvis forældre var på forskellige overførselsindkomster, mens i dag har fripladser gjort det muligt for alle at tage mod dagtilbud. Det kan betyde, at truede børn er mere synlige og deres problemer opdages tidligere, hvor en stor andel af denne gruppe først mødte systemet fra 3-års-alderen og fremefter. Fripladser kan således i sig selv opfattes som en samfundsmæssig indsats, der har resulteret i, at flere børn fra udsatte familier har fået muligheder for at anvende dagpasning.

En anden samfundsmæssig intervention i Danmarks består i, at mange kommuner satser desuden på en tværfaglig indsats i forbindelse med dagtilbud. Indsatser der omfatter hele familien og tager hånd om problemerne inden de bliver så store, at anbringelse kommer på tale. Man arbejder i den sammenhæng på at forbedre kommunens samlede beredskab overfor truede børn og deres familier. Der er tale om, at der lægges op til et meget ambitiøst, kvalificeret og ihærdigt arbejde med truede børn. Men det store spørgsmål er, at problemstillingerne er meget komplekse og ligesom der mangler viden om forskning i udbyttet af kommunernes arbejde, savnes der også i dokumenterne evaluering af indsatser på området.

Det fremgår af evalueringsrapporten (ibid., 17) at der gøres en stor indsats på kommune plan i forhold til truede børn. Der bruges også mange ressourcer på området. Samtidig synes der stadig at være en række problemer, som står tilbage:

- Individuel vurdering af barnets behov og den konkret tilpasning af støtteforanstaltninger sætter dagtilbuddene over for mange forskelligartede opgaver.

- Formidling af nødvendig viden til de enkelte dagtilbud på det tidspunkt de har behov for det.
- Problemer med at få formidlet eksisterende viden på lokalt, kommunalt og amtsligt niveau og fra videnscentre og forskning ud til dagtilbuddene så ny viden kan indgå i det praktiske pædagogiske arbejde.
- Følelser af frustration i dagtilbuddene og potentiel utilstrækkelighed i forhold til opgavens omfang. Igen og igen påpeges det, at involverede parter skal være bedre til at opfange faresignaler, så en hensigtsmæssig indsats kan sættes i gang hurtigt. Ofte er disse hensigtserklæringer imidlertid abstrakte og personalet mangler konkrete anvisninger på, hvad de skal holde øje med og hvilke pædagogiske indsatser der virker.

Opsummerende viser evalueringen, at der mangler 1) indsigt i dagtilbuddenes arbejde, 2) der mangler sprog til at formidle den pædagogiske faglighed og dermed muliggøre en ny indsigt. Der mangler desuden 3) viden om hvori pædagogisk kvalitet består og redskaber til at kunne vurdere kvalitet og dermed 4) bidrage til udvikling af den. Dette gælder generelt for dagtilbuds arbejde og mere specifikt i forhold til socialt truede børn bliver de samme problemstillinger endnu stærkere.

Vi kan fra den internationale forskning hente inspiration, hvis vi grundigt overvejer måder at tilpasse ideerne til danske forhold. Men hvordan ser problemstillingerne ud fra danske praksisfelter? Det spørgsmål belyses her ud fra en analyse af udvalgte virksomhedsplaner og interview med praktikere.

Praksis på institutionsplan

En antagelse er, at problemstillingen ikke figurerer særligt tydeligt i daginstitutioners virksomhedsplaner, hvilket bekræftes af en analyse af 150 virksomhedsplaner fra institutioner fordelt over hele Danmark (Bostrøm, 2003). Denne analyse viser, at der ikke er præcise formuleringer af mål og indsatser i forhold til socialt udsatte børn. Det behøver ikke at betyde, at der ikke foregår noget i praksis, men det er tydeligvis ikke en problemstilling som finder vej ind i beskrivelse af systematiske programmer som dem, vi har set beskrevet internationalt.

En anden antagelse er, at praksisfeltet kun sjældent er beskrevet og vurderet ud fra kvalitetskriterier og de muligheder eller barrierer, der eksisterer for at pædagogiske indsatser kan få effekt. Endvidere at mål på udbytte synes meget diffust eller slet ikke beskrevet set ud fra evalueringsrapporten. Denne antagelse afprøves ved at analysere interview gennemført med 18 daginstitutionsledere i forbindelse med et dansk kvalitativt studie, som er under gennemførelse (Jensen, 2002).

De første faser af det kvalitative studie består foruden en litteratursøgning af 1) en screening over lederes opfattelse af problemomfang fordelt på et repræsentativt udvalg af danske institutioner samt 2) en interviewundersøgelse med ledere fra udvalgte institutioner fordelt rundt om i Danmark.

Screeningen bekræfter hypotesen, at der er en stor problemandel ophobet på bestemte institutioner fordelt i landet og opdelt på lokalområder. Interviewundersøgelsen forsøger at komme tættere på praktikeres egne beskrivelser af praksisfeltet og

på praktikerens opfattelse af de rammebetingelser, som må anses for at være forudsætninger for at indsatser kan få positivt udbytte.

Her trækkes to cases frem som illustrerer forskellige tilgange til det pædagogiske arbejde med socialt udsatte børn. Der er ikke tale om indsatser eller intervention i den betydning, som vi har set det fra den internationale forskning, men der er tale om målrettet arbejde med at give særlig støtte til de børn, som gennem hverdagen identificeres som truede på grund af deres familiære baggrund. Den første case er hentet fra en kommune, der har en bevidst fokuseret målsætning om støtte til børn, der er socialt truede. Den anden case repræsenterer mere bredt institutioner, der arbejder med de udfordringer, der knytter sig til problemstillingen, men ud fra en ikke fokuseret målsætning for det forebyggende arbejde.

Case 1

Af den kommunale rapport fremgår det, at der tages afsæt i et forsøg på at gribe inden tvangsfjernelser bliver løsningen. Der søges efter muligheder for at gribe sagen an på nye måder, så dagtilbud og forældre støtte bliver et alternativt forsøg. Indsatsen går ifølge den kommunale rapport ud på at etablere et anderledes samarbejde mellem familien, socialcenteret og daginstitutionen, der bygger på følgende principper:

”Vi søger at tage udgangspunkt i familien og dens egne oplevelser af sin situation og ressourcer frem for alene de faglige eksperter synsvinkel. Det er vigtigt at respektere familiens ønsker om hvilke forandringer, der skal understøttes, og hvilke metoder der kan anvendes hertil. Målet er overordnet at familien støttes til at kunne klare sig selv ”

Vi genkender en ramme om arbejdet, som knytter sig til mestringsforskningen (Rutter & Rutter, 1997). Denne begrundes nemlig som vist i 'mestringsmodellen' (fig.2), at man anlægger et resourcesynspunkt både individuelt og i forhold til det sociale miljø. Man satser på at se efter børns og forældres ressourcer, styrkesider og forsøger at bygge videre herpå. Man inddrager i ressource tilgangen også et syn på forældre og børn som aktører i deres eget liv og forsøger ad den vej at fremme selvstændighed og menneskers evne til selv at tage magten og udvikle kontrol og selvværd. Det er hensynet til børns rettigheder, som ligger bag denne strategi og den kan udfoldes som udtrykt her også ved en bevidst fokusering på at styrke individer og samtidig modarbejde risikofaktorer.

”Der skal findes noget at bygge videre på. Det vil sige udbygge barnets viden og dets horisont. De indre ressourcer er til stede, selv om barnets verden lige nu er meget snæver. Det er spændende og vigtigt at integrere disse børn. Det giver noget til de andre børn. De andre børn lærer at se, at man kan have andre behov. Det er vigtigt at udsatte børn ikke peges ud, eller gøres til noget særligt. Det er også vigtigt ikke at fokusere på behandling eller sætte etiketter på, så daginstitutionen bliver til et behandlingssted”

Grundsynet går igen når den pædagogiske strategi beskrives:

”Vi arbejder med en særlig pædagogisk indsats, der sætter barnet i fokus iværk-sættes med det mål at tage afsæt i barnets ressourcer og behov, fulgt op af obser-vationer af det enkelte barn og pædagogiske overvejelser over indsatsforløbet. Disse fremlægges overfor forældrene og underretning forelægges forældrene un-der ledelse af en familierådgiver”

Det overordnede mål er:

”at fremme *børns selvstændighed*, evner til at indgå i forpligtende fællesskaber, give børn forståelse for kulturelle værdier og for samspillet med naturen”

Vi genkender en pædagogisk tænkning, der bygger på socialpsykologiske overvejel-ser og overvejelser, der inddrager mestringsstankegangen (jf. figur 2). Det vil sige, indsatsen sigter imod en kombination af støtte til individuel udvikling samtidig med fastholdelse af et socialt fællesskab omkring barnet. Om det lykkes for institutionen at støtte de udsatte børn, så de kommer ind i en positiv personlig udvikling samtidig med, at de opnår varig social integration ved vi ikke. Blot at det er intentionerne bag denne type indsats. Fra teorier ved vi, at det er kun gennem det dobbelte sigte: den individuelle udvikling knyttet til et socialt tilhørsforhold, at det kan lykkes. Men vi kan kun skaffe os egentlig viden om udbytte via længerevarende evalueringer og ud fra en præcisering af udbyttemål.

Fra den internationale forskning ser vi, at indsatser kan have positiv effekt, men der kan også være en risiko for at visse mekanismer griber ind bag om ’ryggen’ på os og udgør barrierer. Daginstitutionslederes vurderinger af, hvilke ’odds’, man kan være oppe imod, viser de samme tendenser. Det er fx problemstillinger med det en-kelte barns ’modtagelighed’ over for dagtilbudet, men også vanskeligheder forbundet med barnets evne til at begå sig i den sociale omverden. Marginaliseringsprocesser synes allerede at være startet fra det tidspunkt, det lille barn kommer ind i daginstitu-tionen:

”mange af vores børn er jo opmærksomhedssøgende. De udsatte børn har sværere ved at hvile i sig selv og lege. De skal have voksne hele tiden og hjælpe sig med at danne nogle relationer. De har svært ved at løse deres konflikter og det virker alt i alt, som om de ikke har voksenkontakt nok i det daglige, i familien. Ingen af disse børn kan lege selvstændigt i længere tid og blive opslugt af det. De er brud-te i deres lege forløb.”

Umiddelbart ser det ud til at truede børn kan få særlige vanskeligheder med en pæ-dagogik, som sigter imod at udvikle børns selvstændighed. Lige netop principper om ’selvstændighed’ og ’fri leg’, er for målgruppen svære at leve op til. Vi ved, at når børn savner støtte hjemmefra, er det vanskeligt at tage imod støtte udefra. Der skal derfor være voksne, der har rådighed over tid og kapaciteter til at give barnet den emotionelle støtte, som gør det trygt. Dette kræver opbygning af en varm voksen-

barn relation samt kontinuitet.

Det, der gennemsyrrer interviewet er, at selv om man bevidst arbejder med at give støtte og vejledning, kan der være store vanskeligheder forbundet med at få det til at lykkes for barnet at udvikle tilknytningsrelationer og et sundt emotionelt beredskab. Det stiller særlige krav til pædagogen. Der er høj grad af bevidsthed om, at det er vigtigt, at de voksne er rollemodeller, men også går ind i opgaven ved selv at udvise emotionelt beredskab og empati over for de udsatte børn:

”vi prøver virkelig at arbejde med os selv som voksne, og fokuserer på at være modeller som børnene kan ’affotografere’. Det gør vi blandt andet ved at vise empati over for hinanden i den daglige praksis og ved at gå aktivt ind i børns konflikter og synliggøre dem, så kan de blive bedre til det. Vi ser også positive resultater, for jo bedre de bliver til det, jo bedre kan vi se, at de husker det, de har lært”

De psykologiske følgevirkninger af den sociale arv er, som vi indledningsvis har påpeget, hårdnakkede og bliver let til det, vi kan kalde ’indlejrede’ mekanismer, som gør det svært for barnet og dets forældre at tage imod tilbud og muligheder. Andre undersøgelser bekræfter dette fund. Den sociale arv synes svær at bryde:

”Jeg kan jo se i min hverdag,. At den sociale arv ikke er død. Den lever. Jeg har fx en mor, som jeg har kendt i 14 år. Hun er begyndt at drikke ligesom sin mor. Jeg har det andet yngste barn her i institutionen. De sidste to af hendes børn er født med alkoholskader og jeg ved, at hendes egen barndom så ligesådan ud. Moren drak og derfor vælger hun at blive i det samme område. For mig er det social arv, når ens mor er alkoholiker og ikke kan komme ud af disse ting. Det har ikke manglet på tilbud, men hun kan simpelt hen ikke komme ud af det”

Nogle af de tidligere kaldte ’usynlige’ mekanismer, er på spil. Vi ser gennem interviewet billeder af, at det kan være forældres ’afmagt’, der går i arv. Symptomer på en sådan ’afmagt’, fx alkoholmisbrug er i sig selv med til at forværre den ’onde cirkel’. Dette forhold indebærer, at forældrearbejdet handler om andet og mere end information. Hvis forældre skal inddrages som aktører, kræver det, at man gør sig klart hvilke barrierer, der kan ligge her:

”vi ønsker at gøre forældrene opmærksomme på det berigende og vigtige i at tænke sådan over deres børn. Skal man virkelig tænke på, hvad mit barn skal blive til? Det ligger forældrene meget fjernt. Det, at måske skal jeg passe bedre på mit barn, så det kan blive til noget, er derfor nogle af de ting, vi arbejder med i forbindelse med forældrene”

Denne case er med til at sætte fokus på, at trods gode intentioner, skal der tages højde for nogle af de tunge barrierer, der kan ligge i den fastlåste situation, som social arv handler om. Der skal hårdt arbejde til, og som vi senere skal se, kræver interven-

tioner, der skal lykkes, også nogle rammebetingelser, som gør det muligt for praktikerne at omsætte de gode intentioner i praksis.

Viden er ikke nok og rammebetingelser ikke alt, men uden, kan vi ikke gøre os positive forventninger om, at det kan lykkes gennem daginstitutioner at bryde social arvs negative konsekvenser. I denne institution arbejdes der bevidst med problemstillingen ud fra viden, der bygger på mønsterbryder- og mestringsforskningen. Der lægges stor vægt på ikke at individualisere problemet men tværtimod arbejde med institutionsudvikling som interventionsstrategi.

”Børn skal jo ikke passe ind i daginstitutionen. Det er derimod daginstitutionerne, der skal tilpasse sig sine børn. Vi modtager jo alle børn med hver deres kompetencer og baggrunde de har”.

Case 2

Mange institutioner arbejder ud fra principper om kvalitet, set som omsorg, som basale forudsætninger for at støtte børn i en positiv udvikling. Pædagogens forventninger til, hvad børn skal kunne, viser lidt om de holdninger, som ligger bag arbejdet.

Fra dag 1 når barnet møder institutionen, er der særlig opmærksomhed på nogle udvalgte børn. Man holder øje med dem og deres udvikling, uden at dette egentlig systematiseres. Man ønsker tilsyneladende ikke den stigmatiserende effekt, der kan ligge i at lave egentlige tests eller at nedskrive sine observationer i systematisk form, så man vælger hellere at gå lidt åbent til værks:

”når der starter et nyt barn i daginstitutionen, kan vi hurtigt mærke om der er et eller andet ved det her barn eller denne familie, der ikke er så godt. Vi går og kigger og holder øje med hvordan og hvorledes. Det kan også være barnet selv siger noget. Så snakker vi om det med hele personalet om det, vi ser og oplever. Hvis der er begrundelse nok, vil vi indkalde forældrene til møde og så gør vi det. Vi fortæller forældrene, hvad der bekymrer os, og spørger hvordan de har det i deres familie. Hvis vi ikke rigtig kan se, der sker en ændring, må vi lave en indberetning”

Der er klare normer bag ved beretningen, som antyder at daginstitutioner kan komme til at blive mest gearret til middelklassens børn. Eller forventningerne kan i sig selv komme til at fastholde barn og familier i de onde cirkler:

”de familier, der er meget svage, de giver faktisk den arv videre til deres børn, hvis man ikke får fat i de børn meget hurtigt. Så bliver børnene sprogligt svage men også psykisk syge ligesom deres forældre. De psykiske syge forældre er ikke i stand til at se ud over deres egen næse og så er det jo svært”.

I case 2 ser vi eksempler på en konkret indsats, som består i at arbejde bevidst med sproget. I den sammenhæng arbejdes systematisk og målbevidst på at skabe en struk-

turet hverdag, som bygges op over rutiner, traditioner og en bevidst fokusering på sproget:

”vi arbejder med det. Vi skriver i årsplanen, at det er vigtigt at give børn selv-værd, og at de får et sprog, så de kan klare sig. Det er det vigtigste. Det gør vi ved bevidst at arbejde med sproget gennem en struktureret dag. Vi sætter ord på alt hvad vi gør. Er bevidste om, hvordan vi taler med børnene, så de hurtigt får et sprog. Vi har samlinger, hvor vi synger de samme sange igen og igen og snakker om begreber. Når man kan tale, får man også et større selvværd. Så de ikke ender som deres forældre med overførselsindkomster osv.”

Man søger at kompensere for de udsatte børns problemer ved at satse på de antagede ’mangler’. Ved at opfatte målgruppen som svage, øges risikoen imidlertid for, at de mere skjulte selektionsprocesser går i gang. Vi taler i den forbindelse om Rosenthal-effekten, som handler om, at negative forventninger let bliver omsat i lav selvfølelse. Så dette forventningsmønster udgør i sig selv en af de sociale risikofaktorer.

”mange børn vil falde udenfor sidelinjen i skolen, hvis de har nogle svage sociale sider og ikke den baggrund som middelklassen har. Vi kan ikke gøre ret meget, tror jeg. Børnene er så små, mens vi har dem, at vi ikke kan nå at komme ind til dem og præge dem ret meget fremad. Det er egentlig grimt at sige det, eller trist – at vores betydning kan blive så lille i et barns liv, at vi ikke kan ændre ret meget. Det er egentlig en frygtelig falliterklæring”.

De aggressive og udadvendte børn får man hurtigt øje på. De falder ’uden for’ ved at fylde for meget. De ’skiller sig ud’ og selektionsprocesser går i gang. Mere ’indadvendte børn’ risikerer også at skille sig ud - ved måske at blive overset. Et fænomen, som Didrichsen allerede i 1991 påpegede. Hvis man opfatter barnet som problembærer, er der en tendens til at problemer sættes på en slags negativ prognose.

”Jeg synes nok at der hvor det er sværest at lave om, det er netop de der familier, hvor man kan se at mor har haft en dårlig barndom og får et dårligt liv og det giver hun så videre til sine børn. Selvfølgelig ikke med god vilje, men hun kan ikke komme ud af det”

Opsummerende skal det understreges at de to cases kan hjælpe os til at udpege nogle fænomener, som kan være på spil i praksisfeltet som henholdsvis hæmmende eller fremmende faktorer i forbindelse med social arv problematikken. Når vi skal opstille mål for forandringer, bliver det derfor vigtigt at koble inspiration fra den internationale forskning sammen med de resultater, som er lagt frem her fra det danske felt i spørgsmålet om at præcisere kvalitets- og udbyttekriterier.

De tre felter, som ligger i undersøgelsesmodellen bag dette arbejdsrapport (jf. figur 1): Rammebetingelser, praksis og interventionsprogram udgør tilsammen forudsætnin-

gerne for at opnå udbytte af et givent interventionsprogram. Derfor afsluttes dette kapitel med overvejelser over rammebetingelserne set fra danske praktikeres synsvinkel.

Rammebetingelser set fra praksis

Vi har valgt at bede ledere om at udtale sig om, hvad de mener, er den ideelle indsats og mulighederne for at gennemføre den.

Det ideelle ville være:

- Hvis der var tid til børnene – det vil sige, at der er voksenressourcer nok til at tage sig af det enkelte barn, men også tid til hjemmene, til at gå på hjemmebesøg og have tidlig kontakt.
- Hvis der var et tættere tværfagligt samarbejde og supervision udfra forskellige instanser, fx sundhedsplejerske, psykolog, social rådgiver.
- Hvis vi ikke skulle begynde forfra, når et barn kommer fra vuggestuen med massive problemer. Vi starter på nulpunktet hver gang på grund af denne tavshedspligt.
- Hvis der var uddannede pædagoger i alle stillinger og kontinuitet i personale-sammensætningen, så der er erfarne pædagoger.
- Hvis vi kunne blive en del af familiens netværk

Den ideelle indsats er svær at gennemføre. Dette synspunkt deles af stort set alle interviewede institutionsledere, selv om de arbejder ud fra forskellige mål og pædagogiske strategier. Uafhængigt af det bagvedliggende grundsyn peges på følgende fem forhold (der nævnes kun fire), som kan gribe hæmmende ind i arbejdet med børn præget af negativ social arv:

- 1) kommunen, ressourcer, økonomi
- 2) ophobninger af problemstillinger - 'belastede' institutioner
- 3) eksterne samarbejdspartnere, PPR og andre tværfaglige instanser
- 4) uddannelse, efteruddannelse, pædagogers kompetence

Vi skal efterfølgende skitsere nogle af de oplevede problemstillinger som opfattes som hindringer for at gennemføre den ideelle indsats.

Kommunen, ressourcer, normeringer

Institutionerne har ofte et tydeligt et billede af, hvad de har behov for, men ved også, at det ikke er muligt at få tilføjet flere ressourcer til 'udsatte' børn. Det ideelle er, at der er tid til børnene – det vil sige, at der er voksenressourcer nok til at tage sig af det enkelte barn, men også tid til hjemmene, til at gå på hjemmebesøg og have tidlig kontakt. Men ressourcerne levner ikke den fornødne tid. Så man sætter ind med nogle mere tilfældige indsatser og klarer dagen og vejen, hvis der ikke skaffes bedre normeringer. Behovet for at skabe kontinuitet i børns liv og i de tilknytningsrelationer, der er basale at opbygge kan ikke så let lade sig gennemføre i praksis.

”Vi kan ikke give børnene det, vi kan se de mangler, fordi der ikke er økonomi i det. Som det er nu, kan vi bare konstatere, at der er nogle problemer, som vi prøver at løse på bedste vis, men det er slet ikke tilfredsstillende. Vi har ikke penge og tid til at følge med i kurser og efteruddannelse. Det, der kræves for at være rustet og klædt på til at løse de opgaver, som vi møder. Vi kunne godt ønske at der var større råderum til at tage efteruddannelse, tage på flere kurser, at der var større vikarpulje, som gjorde det muligt at tage på kurser og at der var bevilget en støttepædagog til de mest udsatte børn. Men det kan vi ikke få. Der er ikke penge i kommunen”.

Kommentaren fra flere ledere er, at da det er ’kommunen der sidder på pengekassen’, så må indsatser og forandringer ske gennem kommunale støtteordninger, der gør det muligt at foretage et væsentligt bedre samarbejde mellem socialforvaltning og sagsbehandlere. Hvis man vil, så man kan give de udsatte børn bedre muligheder ved at skabe bedre samarbejde og bedre normeringer. Normeringer viser sig som oftest at være 1:11/12 børn. Det betyder, at man som pædagog ikke føler man kan gøre tilstrækkeligt for at støtte de mest støttekrævende børn. Set ud fra den internationale forskning halter vi således bagefter i forbindelse med at kunne opnå optimal udvikling.

Ophobninger – ’belastede institutioner’

Det er store krav, der stilles, når institutioner skal støtte de sværest belastede børn. Arbejdsbetingelserne er ikke optimale set i forhold til det overskud og de tidsressourcer, som institutionsledere efterlyser for at kunne gennemføre den ideelle indsats. Der læsses ifølge lederne mere og mere over på daginstitutionen, hvilket yderligere belaster dens muligheder for at iværksætte optimale indsatser. Fra en screening ved vi, at der finder ophobninger sted i visse daginstitutioner. Det vil sige, der er hold i antagelsen om segregering. Men hvordan manifesterer den sig i lederens beskrivelse af praksis? Hvilke konsekvenser får denne problematik

”Jeg synes, det er store krav, fordi vores arbejdsbetingelser er ikke optimale. Vi synes selv at vi skal overtage flere og flere funktioner både på det ledelsesmæssige og på det administrative område, fordi der bliver lagt mere og mere ud til institutionen, men der følger ikke timer med. Det betyder at vi skal gøre et større arbejde og løbe stærkere. Det giver et psykisk dårligt arbejdsmiljø”

Ophobningsproblematikken er ofte med til at give et dårligt arbejdsmiljø, som igen må forventes at smitte negativt af på de udsatte børn. Dette problem anses også for at udgøre en risikofaktor og kan gøre daginstitutioner til steder, der er med til at fastholde eller forstærke problemstillingen. Sådanne ’usynlige’ mekanismer spiller ind på hverdagslivet i institutionen sammen med andre mekanismer, som allerede er identificeret under beskrivelse af case 1 og 2.

Børn med særlig brug for støtte har især behov for voksne med et stort overskud. Det er måske netop dette overskud, der kan være svært at oppebære under de be-

skrevne vilkår. Hvis man har for mange børn af udsatte familier, opfattes det let som om, man 'drukner' i afdækninger og risikerer at gøre arbejdet utilfredsstillende:

"Vi klarer lige dagen og vejen. Det ser jeg en fare i, for så kan vi ikke få overskud til at se efter udviklingspotentialer i barnet. Så risikerer vi, at det bliver råpasning og nogle helt andre kedelige ting".

Eksterne samarbejdspartnere, PPR og andre tværfaglige instanser

Det ideelle ville også være "hvis der var et tættere tværfagligt samarbejde og supervision udefra forskellige instanser, fx sundhedsplejerske, psykolog, social rådgiver og hvis vi ikke skulle begynde forfra når et barn kommer fra vuggestuen med massive problemer". Det mest almindelige billede er en oplevelse af manglende eller utilstrækkelige muligheder for at hente hjælp fra det eksterne system, som ovenfor fremhæves som noget ideelt. Der fremhæves både forskellige årsager og forskellige konsekvenser af det oplevede fravær af eksterne ressourcepersoner

"Jeg synes altid det er vanskeligt at samarbejde med socialforvaltningen, fordi deres informationsniveau er anderledes. Nogle gange er jeg ude for at socialrådgivere er lidt for firkantede efter min smag. Kontakten mellem parterne er ikke alt for heldig, det er nok, fordi de mangler af få 'fingre' i problemerne'.

Samtidig 'skriges' der næsten fra alle institutionernes side på at få hjælp fra psykologer og andre ydre instanser. Men problemet er, at enten opleves det som et meget 'udvendigt' arbejde, som slet ikke svarer til institutionens behov, eller også er det næsten ikke til at 'råbe' kommunen op. Der breder sig en følelse af opgivenhed, når behovet for et tættere tværfagligt samarbejde med forskellige instanser ikke opfyldes.

"Vi har ikke de store muligheder. Man har vist nok i forvaltningen et par psykologer, men dem kan vi ikke trække på. Vi kan sidde og lave den ene indberetning efter den anden. Vi hører aldrig om de har modtaget den. Det er utroligt utilfredsstillende arbejde."

Magtesløsheden ved manglende opbakning 'ovenfra' smitter ofte af på det daglige arbejde i institutionen. Der er kun fundet få eksempler på institutioner, som føler positiv bevågenhed fra myndigheder, kommune og sagsbehandlere. I disse tilfælde er det tydeligt, at entusiasmen er større, selv om der stadig er tale om, at det er hårde 'odds' at være oppe imod i arbejdet med socialt udsatte børn. Det er muligt, at mange kommuner er på vej med ændringer på dette område (jf. Smith et al, 2002), men det er lederens og pædagogens oplevelse af situationen, der er af betydning, fordi den påvirker engagement og den daglige praksis.

Uddannelse, efteruddannelse, pædagogens kompetence, kontinuitet i arbejdet

Der er bred enighed blandt så godt som alle daginstitutionsledere om behovet for både en bedre uddannelse og efter- og videreuddannelse. Men der er også et udtalt

ønske om, at man satser mere på at ansætte uddannede pædagoger.

”Det ideelle ville være uddannede pædagoger i alle stillinger. Det tager år at få erfaringer at være klædt på til opgaven. Og de erfaringer og den særlige viden har man ikke med fra seminariet. De nyuddannede har ikke lært nok. Der burde puttes et år mere på uddannelsen. Noget mere teori i forhold til psykologi. Det foregår meget på lommepsykologiens definitioner. Det kan være farligt for forældrene at komme med sit barn, hvis pædagogerne ikke er klædt på til opgaven og laver en ordentlig brøler.”

”Der mangler teoretisk baggrundsviden. Vi mangler at vide på forhånd, hvad der sker hvis vi gør sådan og sådan. På den måde kan vi udvikle viden vi har med i vores rygsæk, at sådan og sådan ser det ud og så skal vi handle sådan og sådan. Man bliver også usikker når forældrene spørger”.

Pædagoguddannelsen vurderes til at være for dårlig, og det er et problem med for mange pædagoger, der ansættes uden uddannelse (er man ikke kun pædagog hvis man netop er uddannet?). De bliver let usikre og har for lidt med i den teoretiske og erfaringsmæssige baggrund, når problemstillinger skal løses.

Lederuddannelsen skal også gøres bedre. For det at være leder i dag opfattes som en anden opgave og situation end for 20 år siden. Der stilles krav om virksomhedsplaner, personalepolitik, individuelle handleplaner, og det har man ifølge ledere ikke den store erfaring med. Desuden er der problemet med at blive mere og mere socialarbejder uden at være uddannet til det. Bare på de sidste 8-10 år er der sket utroligt meget, hvor man kan sige, at det er blevet mere socialt end det er pædagogisk at arbejde i institutioner.

”Men jeg opfatter mig stadig som pædagog, men i mit arbejde er der kommet meget socialt arbejde ind, og jeg opfatter mig ikke som socialarbejder”.

Opsummerende viser institutionslederes vurderinger af rammebetingelserne, at der er brug for forbedringer. Selvfølgelig kan den optimale indsats ikke gennemføres uden indsigt i og viden om, hvilke pædagogiske strategier, der i praksis vil kunne føre til udvalgt mål. Men som de sidste del af analysen her påpeger, er rammebetingelserne de nødvendige forudsætninger for at arbejde mere fokuseret på indsatser, man tror på.

Diskussion

Spørgsmålet om hvorvidt daginstitutioner af høj kvalitet kan anvendes til at bryde den negative sociale arv for udsatte grupper af børn, kan på baggrund af den gennemgåede udenlandske forskning, besvares med et ”ja”. Der kan fra de danske datakilder imidlertid også svares med et vist forbehold, det vil sige: ”ja, under bestemte forudsætninger.

En af de vigtige forudsætninger for at kunne gøre en positiv forskel gennem daginstitutioners arbejde med at bryde social arv, er at man for det første opstiller visioner om et udbytterigt interventionsprogram, for det andet gør sig klart hvilke pædagogiske principper man vil anlægge og endelig for det tredje finder muligheder for at gennemføre implementering i såvel rammebetingelser som inden for institutionskulturen (jf. figur 1).

Fra den internationale forskning på området kan vises et positivt udbytte i forhold til den kognitive, sociale og sproglige udvikling hos de udsatte grupper af børn, der blev passet i kvalitetsinstitutioner, i forhold til de udsatte grupper af børn, der i samme periode blev passet hjemme af deres ressourcetsvage forældre. Det positive udbytte ses allerede i førskolealderen og fortsat op gennem skolealderen. Der findes få langvarige undersøgelser på området - der til gengæld er af høj forskningsmæssig kvalitet - som viser, at tidlig kvalitetspasning kan føre til positivt uddannelsesmæssigt, socialt og økonomisk udbytte helt op i voksenalderen (bedre uddannelse, højere beskæftigelsesgrad, højere løn, lavere forbrug af sociale ydelser, lavere forekomst af kriminalitet, lavere brug af euforiserende stoffer.

Det er naturligt at stille sig selv det spørgsmål, om ikke daglig pasning uden for hjemmet i mange timer daglig, med start tidligt i barnets liv, kan være skadeligt for det udsatte barns tilknytning til forældrene?

Hertil er svaret ”nej” på grundlag af den gennemgåede forskning. Ingen af de gennemgåede undersøgelser peger på, at dagpasning skulle spille negativt ind på barnets tilknytning til forældrene, tværtimod peges der på, at forholdet mellem forældre og børn blev bedret af børnenes ophold i dagpasning. Det kan her spille en rolle at mødrene, i kraft af børnenes pasning, selv fik mulighed for at færdiggøre uddannelse, eller opnå beskæftigelse, og i højere grad blive selvforsørgende. Undersøgelserne viser imidlertid, at dagpasningen – under visse omstændigheder – kan have en skadelig indflydelse på børns udvikling og relation til forældrene. Men det afhænger af en række omstændigheder, heraf en del, der allerede er kendte og velbeskrevet ud fra selektionstankegangen, men også rammebetingelserne spiller som vist en kolossal rolle.

Selv om mange af undersøgelserne er gennemført i udlandet, kan flere af konklusionerne utvivlsomt overføres til danske forhold. Resultaterne fra det foreliggende arbejdsrapport viser bl.a.:

- at der især er peget på potentielt, positivt udbytte af kvalitets-pasning for udsatte børnegrupper i form af styrkede kognitive, sociale og sproglige kompetencer allerede i daginstitutionstiden, og som i senere skolesammenhæng giver

børnene et løft, der kan have betydning på lang sigt i forhold til uddannelsesvalg, erhverv, selvforsørgelsesgrad mv.

- at dagpasning af høj kvalitet støtter det udsatte barns tilknytning til forældre
- at en god og sensitiv relation mellem barnet og den professionelle, bl.a. den voksnes responsivitet i forbindelse med det, vi har kaldt ”den kvalificerede samtale”, har en stærkt positiv betydning for barnets udvikling
- at lav kvalitet i form af dårlige normeringer, store børnegrupper og (for) lidt plads til sammen spiller negativt ind på børnenes udviklingsmuligheder, deres legeskultur mv.
- lav kvalitet af dagpasningen kan influere negativt på barnets udvikling²⁰, og daginstitutioner kan måske tværtimod komme til at forstærke en negativ social arv (Rutter & Rutter 1993).

Man kan selvfølgelig altid diskutere om det alene er dagpasningens formål at passe børnene, mens forældrene er på arbejde - eller om den offentlige dagpasning også har til formål at kompensere for en social udsathed, eller måske tilmed udjævne sociale skel i befolkningen. I sidste ende er det et politisk valg, hvilken målsætning man ønsker at fremme. Forskning om intervention er blevet udført de sidste 40 år, og har vist bemærkelsesværdigt samstemmende resultater i forhold til et positivt udbytte. Det går igen som en rød tråd fra projekter af intensiv karakter og høj kvalitet. Ramey & Ramey's (1998) oversigtsartikel fokuserer på det kognitive udbytte af interventioner og lægger vægt på en gennemgang af sammenlignelige undersøgelser, der baserer sig på randomiserede forsøg. Ramey & Ramey's (1998) hovedkonklusioner kan sammenfattes som følgende:

- interventionsprogrammer, der er påbegyndt tidligere og som varer længere giver større udbytte end senere påbegyndt indsats af kortere varighed
- intensiv indsats (målt i timer/dag/uge/måneder/år) giver større udbytte end mindre intensiv indsats
- indsats rettet direkte mod børnene (f.eks. dagpasning) giver større udbytte end indsats der er rettet indirekte mod børnene (f.eks. forældretræningsprogrammer)
- bredt interventionsfokus mere udbytterigt end smalt –fokus
- graden af udbytte omvendt proportionalt med barnets grad af udsathed – jo mere udsat, des større udbytte
- det positive udbytte af intervention vil gradvist reduceres hvis omgivelserne efter interventionens ophør ikke er stimulerende

og tilføjer, at

- for at opnå det ønskede udbytte må den tilbudte intervention anerkende og bygge på de udsatte familiers kulturelle antagelser, traditioner og praksisser. Hvis interventionen anses som relevant og bydes velkommen er der større sandsynlighed for at den værdsættes, bruges og indkoopereres i de udsatte familiers dagligliv (Ramey & Ramey, 1998)

²⁰ Igen med det store ukontrollerede dagpasningsmarked i bl.a. USA in mente.

Til trods for, at de gennemgåede studier ikke har vist konsistent bevis for langtids effekter (eller mangel på effekter) af tidlig intervention, viser de, at de påviste korte eller mellemlange fordele af programmerne bærer sig selv økonomisk. Studiet angiver retningslinier for fremtidigt design af tidlige interventionsprogrammer:

- bedst før barnets 3. år, men stadig udbytterigt senere
- udbyttet størst for ringe stillede børn
- vigtigste komponent i kvalitetspasning er interaktionen mellem pædagog og barn, hvilket kan understøttes af små gruppestørrelser, bedre uddannelse af personale m.m.

Den generelle konklusion er, at veludvalgte studier finder større og mere betydeligt udbytte af interventioner end studier med svagere, ikke-randomiserede designs. De mest intensive og bekostelige interventioner giver størst udbytte – hvilket ser ud til at spare sig ind igen senere.

Anbefalinger

De internationale fund giver anledning til at fokusere på udvikling af metoder til at stimulere barnets individuelle udvikling samtidig med fremme af socialt beskyttende sociale miljøer omkring barnet og til bevidst at modarbejde sociale risikofaktorer. Det anbefales på den baggrund at fokusere på at styrke relationer mellem barn og voksen, relationer mellem barn og jævnaldrende og mellem barn og forældre. Det kan endvidere anbefales at udvikle interventioner, der sigter imod at styrke forældre, både i egen udvikling, gennem uddannelsesstøtte og gennem støtte til udvikling af forældre-barn relationer. Endelig anbefales det at modarbejde risikoen for selektionsprocesser, som identificeret gennem arbejdspapiret.

De danske fund understøtter, at en egentlig dybdegående viden om de betingelser en given intervention fungerer under, skal belyses i kommende års udviklingsprojekter på området. Det vil være yderst relevant fx at sætte større kontrollerede undersøgelser i gang som belyser, hvordan forskellige typer pædagogik og kvalitet har effekt på socialt udsatte gruppers børn. Her tænker vi fx. på Montessorri pædagogik, 'De mange intelligensers' pædagogik og 'Omsorgsorienteret' pædagogik. Men vi savner også en bevidst fokusering på udvikling af redskaber i den kommunale praksis i forbindelse med implementering af servicelovens intentioner.

Det brede vue over den hidtige forskning viser, at der mangler egentlige danske forløbsundersøgelser og andre længerevarende undersøgelser under kontrollerede forhold. I Danmark har der aldrig været gennemført interventionsundersøgelser på linie med de her refererede, som inddrager oplysninger om familiebaggrund og dagpasningens kvalitet, samtidig med at børn følges over et længere tidsrum, således at et eventuelt længerevarende udbytte af en god eller dårlig dagpasningskvalitet kan belyses. Vi savner også muligheder for at vurdere om dagpasningssystemet bidrager til børns udvikling på en samfundsmæssig ønskelig måde, set i forhold til ønsket om at bryde negativ social arv.

På baggrund af den foreliggende vidensopsamling finder vi det derfor vigtigt, at vi i Danmark tilvejebringer et forskningsbaseret vidensgrundlag om udbyttet af dagpasning. Skal man overskride de hidtige undersøgelsers begrænsninger vil det være af afgørende betydning, at der iværksættes en specifik interventionsundersøgelse, hvor man over en lang række år følger udbyttet af bestemte indsatser over for denne målgruppe sammenholdt med kontrolgrupper. Det kan anbefales i et sådant projekt at kontrollere dels for familiebaggrund og dels for kvalitet i dagsinstitutioners praksisfelt. Samtidig udvikles redskaber til at vurdere udbytte og kvalitet, samt redskaber, der gør det muligt at omsætte viden i praksis.

Der vil være tale om et temmeligt omkostningsfuldt forskningsprojekt. Omvendt kan man spørge, om vi har råd til at lade være med at erhverve os den viden om et område der har omfattende betydning i dagens Danmark på kort sigt og på lang sigt og som beslaglægger betydelige samfundsmæssige ressourcer.

Referencer

- Anderson, B & Strander, K. (2002). Framtiden blev vår. 101 sjuttioåringar födda under sina 25 första år. *Rapport 2 från FRABASKO-projektet*. Individ, omvärld och lärande/Forskning nr. 11. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm.
- Andersson, B. E. (1992). Effects of Day-Care on Cognitive and Socioemotional Competence of Thirteen-Year-Old Swedish Schoolchildren. *Child Development*, 63, 20-36.
- Barnett, W.S. (1995). Longterm effects of early childhood programs on cognitive and school outcomes. *The future of children*, 5, 25-50.
- Belsky, J. (1984). Two waves of day care research In R. Ainslie (ed.): *The Child and the Day Care Setting*. New York, Praeger, pp. 1-34.
- Bertelsen, O. (1991). *Offentlig børnepasning*. København: Socialforskningsinstituttet.
- Bostrøm, S. (1996). *Kvalitet i barnets liv i daginstitutionen. Et finsk, svensk, dansk forskningsprojekt*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Bourdieu, P. (1997). *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bowlby, (1988). *A secure base; clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Bremberg, S. (2001). *Hur kan förskolan förbättra barns psykiska hälsa?* Institutionen för Folkhälsovetenskap, Karolinska Institutet.
- Broberg et al. (1997). Effects of daycare on the development and cognitive abilities in 8-year-olds: a longitudinal study. *Developmental Psychology*, 33, 62-69.
- Burchinal, M., Marvin L. & C. T. Ramey (1989). Type of Day-Care and Preschool Intellectual Development in Disadvantaged Children. *Child Development*, 60, 126-137.
- Campbell et al. (2001). The Development of Cognitive and Academic Abilities: Growth Curves from an Early Childhood Educational Experiment. *Developmental Psychology*, 37, 231-242.
- Campbell et al. (2002). Early Childhood Education: Young Adult Outcomes from the Abecedarian Project. *Applied Developmental Science*, vol. 6, No. 1, 42-57

Campbell, F. & C. T. Ramey (1994). Effects of Early Intervention on Intellectual and Academic Achievement: A Follow-up study of Children from Low-Income Families. *Child Development*, 65, 684-898.

Campbell, F. A. & Ramey, C. T. (1995). Cognitive and school outcomes for high-risk African American students at middle adolescents: Positive effects of early intervention. *American Educational Research Journal*, winter 1995, Vol. 32, No. 4, 743-772.

Chistensen, E. & Egelund, T. (2002). *Børnesager. En evaluering af kommunernes forebyggende arbejde*. København: Socialforskningsinstituttet 02:2.

Christensen, E. (1996). *Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn - en undersøgelse af 796 daginstitutioner*. København: Socialforskningsinstituttet SFI, 96:5.

Cicchetti, D. & Wagner, S. (1990). Alternative assessment strategies for the evaluation of infants and toddlers: An organizational perspective. In: Meisels, S. J. & Shonkoff, J. P. (1990) (eds.). *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: University Press, 246-278.

Clarke-Stewart & Fein (1983). Early Childhood Programs I M. M. Maith & J. J. Campos (eds.): *Handbook of Child Psychology*, vol. 2, New York.

Currie@simba.sscnet.ucla.edu

Currie, Janet (2000). Early Childhood Intervention Programs: What Do We Know? Working paper from the Children's Round Table. The Brookings Institution, Washington, D. C.

Dencik, L. (1999). Små børns familieliv – som det formes i samspillet med en udenomsfamiliære børneomsorg. Et komparativt norsk perspektiv I: Dencik, L. & P. S. Jørgensen (1999): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag, 245-273.

Diderichsen, A. (1991). Omsorg for de 2-6 årige. *Børns omsorgsbehov set gennem egne udtryk*. København: Danmarks Lærerhøjskole.

Diderichsen, A. (1997). Den professionelle omsorg og børns udvikling. Socialforskning. (Temanummer, marts 1997: Børn, familie, samfund). København: Socialforskningsinstituttet.

Ekspertgruppen for social arv (1999). *Social arv – en oversigt over foreliggende forskningsbaseret viden*. København: Socialforskningsinstituttet, 99:9.

Ellegaard, T. (2000). Én institution – forskellig barndom. Social forskelle I *Børnehaveliv*. København: Gyldendal.

Farrington, D. P. (1994). Early Developmental Prevention of Juvenile Delinquency. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 4, 209-227.

Farrington, D. P. (forthcoming). Methodological Quality Standards for Evaluation Research *i Annals of the American Academy of Political and Social Science*

Fuerst, J. S. & Fuerst, D. (1993). Chicago experience with an early childhood program. The special case of the child parent center. *Urban Education*. Vol. 28, No. 1, April 1993, 69-96.

Gallagher, J. J. (1990). The family as a focus for intervention. Meisels, S. J. & Shonkoff, J. P. (1990) (eds.). *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: University Press, 540-560.

Garbarino, J. (1990). The human ecology of early risk. In: Meisels, S. J. & Shonkoff, J. P. (1990) (eds.). *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: University Press, 78-97.

Garber, H.L. (1988). *The Milwaukee Project: Prevention of Mental Retardation in Children at Risk*. Washington, DC: American Association on Mental Retardation.

Glavind, N. (1997). *Børn i kroner og øre*. Århus: Dansk Pædagogisk Forum.

Gray S. W, Ramsey B. K, Klaus RA (1981). *From Three to Twenty: the Early Training Project in Longitudinal Perspective*. Baltimore: University Park, 1981.

Gunnar, M. R. (1998). Quality of Early Care and Buffering of Neuroendocrine Stress Reactions: Potential Effects on the Developing Human Brain. *Preventive Medicine* 27 (2): 208-211.

Harbin, G. L. & McNulty, B. A. (1990). Policy implementation: Perspectives on service and interagency cooperation. In: Meisels, S. J. & Shonkoff, J. P. (1990) (eds.). *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: University Press, 700-723.

Hauser-Cram, P. (1990). Designing meaningful evaluation of early intervention services. In: Meisels, S. J. & Shonkoff, J. P. (1990) (eds.). *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: University Press, 583-603.

Hennesy et al. (1992). *Children and Day Care: Lessons from Research*. London: Paul Chapman.

Hestbæk, A. D. & Nygaard Christoffersen, M. (2002). Effekter af dagpasning –en redegørelse for nationale og internationale forskningsresultater. *Børn og Unge. Arbejdspapir*. 18:2002. København: Socialforskningsinstituttet.

Jensen, B. & Jørgensen, P. S. (1999). Social arv – og kompetence – bidrag til en model. SFI-rapport. *Social arv. Arbejdspapir 5*. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport: 99:9.

Jensen, B. (2002). *Kompetence – og pædagogisk design*. København: Gyldendal Uddannelse.

Jonsson, G. (1969). *Det sociale arvet*. Stockholm: Tidens förlag. Folksam.

Jørgensen, P. S. (2002). Risikobørn i Danmark – status over en 10-årig indsats. *Social Kritik* 84/2002,98-110.

Jørgensen, P.S. & B. Jensen (1999). Kompetence i en social kontekst – om social arv og magt og afmagt i uddannelsessystemet. *Socialforskning. Tema. Social arv*. Socialforskningsinstituttet, s. 40-49.

Joshi, H. & Davies, H. (1992). Day Care in Europe and Mothers' Forgone earnings. *International Labour Review*, 132, 6: 561-579.

Ladegaard, M. B. & Stage V (1999) Håndhygiejne og småbørnssygelighed i daginstitutioner. En Interventionsundersøgelse. *Ugeskrift for læger, særtryk*.

Lamb, M. (1998). Nonparental Child Care: Context, Quality, Correlates, and Consequences i W. Damon (Series Ed.) & I. E. Sigel & K.A. Renninger (vol. eds.): *Handbook of Psychology*, vol. 4, Child Psychology in Practise (5th ed. Pp. 73-134). New York: John Wiley & Sons.

Lazar et al. (1982). Lasting effect of early education: Report from the Consortium for Longitudinal Studies. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, vol. 47 (Serial No 195, No 2-3), Baltimore: University Park.

LBK nr. 844 (2001). Bekendtgørelse af lov om social service. København: Socialministeriet.

Lee, V. E., Brooks-Gunn, Schnur, E. & Liaw (1990). Are Head Start effects sustained? A longitudinal follow-up comparison of disadvantaged children attending Head Start, no preschool and other preschool programs. *Child development*, 1990, 61, 495-507.

Nærvig, A. (2002). *Børns levevilkår*. København: Danmarks Statistik.

NICHD Early Child Care Research Network. (1998). Early childcare and self-control, compliance and problembehaviour at twenty-four and thirty-six month. *Child development*, August 1998, Vol. 69, No. 4, 1145-1170.

NICHD Early Child Care Research Network. (1999). Child Care and Mother-Child interaction in the first 3 years of life. *Developmental Psychology*. 1999, Vol. 35, No. 6, 1399-1413.

NICHD Early Child Care Research Network.(2000). The relation of childcare to cognitive and language development. *Child Development*, July/august 2000, Vol. 71, No. 4, 960-980.

NICHD Early Child Care Research Network (2001). Child-care and family predictors of preschool attachment and stability from infancy. *Developmental Psychology*. 2001, Vol. 37, No. 6, 847-862.

Ottesen, M. H. & Bengtsson, T. T. (2002). Et differentieret fællesskab. Om relationer i børnehaver, hvor der er børn med handicap. København: Socialforskningsinstituttet.

Ploug, N. (2002). Begreber og indfaldsvinkler I forskningsprogrammet om Social arv. *Paper*. SFI: Sept. 2002.

Ramey, C.T. & Ramey, S.L. (1998). Early intervention and early experience. *American Psychologist*, 58, 109-120.

Ramey, C.T., Dorval, B., & Baker-Ward, L. (1983). Group day care and socially disadvantaged families: effects on the child and the family i Kilmer, S. (Ed.): *Advances in early education and day care*, vol. 3. Greenwich, CT: JAI Press.

Ramey, S. L. (1999). Head Start and Preschool Education. Toward continued improvement. May 1999, *American Psychologist*, Vol. 54, No. 5, 3444-346.

Reynolds, A. J. & Temple, J. (1998). Extended early childhood intervention and school achievement: Age thirteen findings from the Chicago Longitudinal Study. *Child development*, February 1998, Volume 69, No. 1, 231-246.

Reynolds, A. J. (1998). Developing early childhood programs for children and families at risk: research based principles to promote long-term effectiveness. *Children and Youth Services review*, Vol. 20, No. 6, 503-523.

Rutter & Rutter (1993): *Developing Minds. Challenge and Continuity across the Life Span*. London: Penguin Books.

Rutter, M. & Rutter, M. (1997). *Den livslange udvikling – forandring og kontinuitet*. København: Hans Reitzels Forlag

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatric Association*, 57, 316-330.

Schweinhart, L.J. (2002). www.highscope.org/research/PerryProject/tale.htm

Schweinhart, L.J. et al. (1993). Significant Benefits: The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 27. *Monograph of the High/Scope Educational Research Foundation*, Number Ten. Ypsilanti, MI: High-Scope Educational Research Foundation.

Seitz, V. & Apfel, N. H. (1994). Parent-focused interventions: Diffusion effects on siblings. *Child Development*, 1994, 65, 677-683.

Smith, S., Mikkelsen, P., Kjær, B., Hagemann, H. Malmgren, M. & Olsen, C. B. (2002). *Pædagogik og politik i kommunerne. Dagtilbud til børn – Rapport 1*. Socialministeriets evaluering af formålsbestemmelsen om dagtilbud til børn i love om social service. København: Socialministeriet.

Strandell, H. (1999). Hvad foregår der I samværet mellem bøn? Børnehaven som eksempel. I: Dencik, L. & P. S. Jørgensen (1999): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag, 288- 306.

Wasik, B. H., Ramey, C. T., Bryant, D. M. & Sparling, J. J. (1990). A longitudinal study of two early intervention strategies: Project CARE. *Child Development*, 1990, 61, 1682-1696.

Werner, E. & Smith, R. (1992). *Overcoming the odds*. New York: Cornell University.

Zigler, E. & Berman, W. (1983).: Discerning the future of early childhood intervention. *American Psychologist*, august 1983, 894-906.

Zigler, E. & Styfco, S. J. (1994). Head Start. Criticism in a constructive context. February 1994. *American Psychologist*, Vol. 49, No.2, 127-132.

Zigler, E. F. (1990): Foreword. In: Meisels, S. J. & Shonkoff, J. P. (1990) (eds.). *Handbook of early childhood intervention*. Cambridge: University Press.

Zoritch et al. (2002). Day care for pre-school children (Cohrane Review) *I The Cochrane Library*, Issues 3, Oxford: Update Software.